

לגעת בעבר ולשמרו למחר

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל | ניסן תש"ף | אפריל 2020 | www.shimur.org.il

4 פגישה אישית

צביקה זליקוביץ | זעקת השימור

16 מבחר פעילויות

בתחום פיתוח וחינוך

| צוות תחום פיתוח וחינוך

20 שימור מורשת מקוה ישראל

במלאת 150 לייסוד מקוה ישראל

| תמר טוכלר, חן צוק הלוי, רונן צפיר

38 ארץ אהבתי

הפסל והפסל – אברהם מלניקוב

ומצבת הארי השואג

| ד"ר מרדכי נאור

ט"ו בשבט בבית הספר החקלאי מקוה ישראל, החוגג 150 שנה

ב-1907 החליטה הסתדרות המורים העבריים בארץ ישראל לעשות את ט"ו בשבט, ראש השנה לאילנות, לחג שבו ייטעו ילדי ישראל נטיעות. כך הגיעו באותה שנה 300 ילדים ומוריהם למקוה ישראל ונטעו במקום את חורשת העצים הראשונה. מאז הפכו הנטיעות למסורת במקוה ישראל, ובארץ ישראל בכלל. בט"ו בשבט האחרון ניטעה במקוה ישראל שדרת אלוני תבור לציון 150 שנה להקמת בית הספר החקלאי. השדרה נמתחת מהכרם שבמזרח אל שער מִקְס הישן במערב.

נטיעות בתרצ"ט

נטיעות במקוה ישראל, 1939.

צילום: זולטן קלוגר, ארכיון המדינה

נטיעות בתש"ף

מקוה ישראל, 2020. משמאל לימין: עמרי שלמון, מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל; ח"כ עמר בר-לב, שאביו חיים בר-לב ז"ל היה בוגר בית הספר; רונן צפירי, מנכ"ל כפר הנוער מקוה ישראל; יהודה חכים, מנהל המשק החקלאי של מקוה ישראל; חן צוק הלוי, מנהלת מבקרים מקוה ישראל. צילום: צוות מרכז מבקרים מקוה ישראל

הוועד המנהל

שלמה הלל – נשיא המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

אלוף (במיל') אורי אור - יו"ר הוועד המנהל

ישראל ארקין, שמואל בן טובים, משה גור, מיכאל (מיקי) כהן, עו"ד אורית נוקד, פרופ' עירית עמית-כהן, השופט (בדימוס) שמואל צור,

יצחק רוגוב, פזית שביד, עו"ד אילן שלגי, דניאלה שמיר, ד"ר שריף שריף (ספדי)

מערכת

- חברי המערכת: עמרי שלמון, שלמה קופל, חומי נובנשטרן
- עורכת: עידית מי-דן
- עורך משנה: רוני חיימוב
- עריכת לשון: נירית איטינגון
- עיצוב גרפי: Ladymac Creative
- הגהות: יובל הלפרין
- דפוס: חיש, שירותי הדפסה וצילום

בשער: גגות היקב לפני הקריסה. ברקע – החזית הדרומית של בית הכנסת. צילום חן צוק הלוי

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ממורשת החברה להגנת הטבע, מקוה ישראל 5891000

טלפון: 03-5059197, פקס: 03-5034828, דוא"ל: shimur@shimur.org.il

www.shimur.org.il

שמה של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עבר כמה גלגולים. בצד השם הנוכחי, יופיע בגיליון זה גם הקיצור "המועצה לשימור אתרים".

השימור והתוכן

אלוף (במיל') אורי אור, יו"ר הוועד המנהל, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

בחזון המועצה דובר רבות על הצלה ושימור פיזי של מבנים ומתחמים. בדבריי הפעם אני רוצה להתייחס לנושא התוכן. המועצה אמונה על שימור המורשת, ובמסגרת זו לקחה על עצמה לעסוק גם בתכנים. אין די בשימור פיזי של המבנים, שכן ללא תוכן יאבדו המבנים הללו את משמעותם ותיגזל מהם חשיבותם ההיסטורית. פעמים רבות אנו משלבים כמה רעיונות למכלול משותף, ולעיתים אנו מתמקדים ברעיון אחד. לעיתים מדובר במבנה או במתחם לשימור שמספרים את סיפורם, ולעיתים אנו מביאים את התוכן בבניין שאינו בהכרח מבנה לשימור. אביא בפניכם דוגמאות שונות:

משטרת אבו גוש: בדיון שהתקיים לקראת שימור המתחם עלה הרעיון לשלב במקום כמה סיפורים: את סיפורם של אנשי המח"ל, ובכללם אלוף דוד מרכוס; את סיפור המאבק על הדרך לירושלים, שהיה חלק קשה ומהותי במלחמת העצמאות; ואת ההיסטוריה של המקום.

מחנה המפעילים עתלית: האתר הוקדש ביסודו להפעלה. באחרונה התעורר שוב הדיון באשר למהותו, והוחלט לכלול בו גם את העולים שהגיעו לאחר קום המדינה ממדינות שהקשו על העלייה, לדוגמה יהודי ברית המועצות ויהודי אתיופיה (מבצע משה).

מוזיאוני המייסדים: ביוזמת שרת התרבות והספורט ח"כ מירי רגב מוקמים מוזיאוני מייסדים בעיירות הפיתוח. אנשי המשרד פנו אל המועצה לשימור אתרים כדי שזו תיקח על עצמה את הפרויקט, והמועצה נענתה לאתגר בהובלתו של אלעד בצלאלי, מנהל תחום פיתוח וחינוך.

מוזיאון המעברות: לעומת עיירות הפיתוח לשעבר, שבהן נותרו בתי ראשונים, הרי מהמעברות לא נותר כמעט דבר. עם זאת זוהי מורשת שיש לשמר, ולכן אנו פועלים כעת לאיתור מקום להקמת דגם מעברה.

הטרקטור הוא הבניין שעליו בנויים את הזיכרון: באתרים שונים נמצאים מיכון חקלאי או מתקני מלאכה ותעשייה. אף שלא כולם שוכנים במבנים או במתחמים לשימור, ברור לכל כי חלקם של אלה מהותי בסיפור. דוגמאות לכך ניתן למצוא במוזיאון העמק ביפעת, בחצר ראשונים עין שמר, במוזיאון הטרקטורים בעין ורד ועוד.

כשמדברים על תכנים חשוב להדגיש את הגישה הפלורליסטית שהמועצה נוקטת. אנו פועלים בכל הארץ ובכל המגזרים. באחרונה ערכתי סיור במחוז המיעוטים והתרשמתי מהפעולות שנעשות שם לקידום השימור וליציקת התכנים המתאימים, לדוגמה: עיריית נצרת משתפת עימו פעולה בטיפול במבנה המרשים של הסראיה ובמחנה שנלר. פעולות נוספות נעשות באום בטין שבנגב, בבית הספר בזמר, בכפר כמא ובאתרים רבים אחרים שזוכים לטיפול של המועצה – הן בהיבט הפיזי הן בהיבט התוכני.

עד כה התייחסתי בעיקר לתכנים המוזיאליים, אבל יש להדגיש כי חלק מהמתחמים עוברים תהליך שימור והשמשה לצורכי היום. תחנת רכבת העמק ההיסטורית בצמח הייתה לחלק מהמכללה האקדמית כנרת, והרפת בקריית ענבים הפכה למסעדה. האחריות שלנו במקרים אלה היא לשמר את זיכרון התקופה.

המוטו שלנו הוא לשמר את המבנה, לשמר את הרעיון, ולהעביר אותם לדורות הבאים.

עם צאת גיליון "אתרים" מס' 60 – אביב תש"ף

בכרזה שנהוג היה להציב בבסיסי צה"ל בשנות החמישים של המאה הקודמת נכתב "עם בונה צבא בונה עם". שלל ערכים ותובנות היו מגולמים אז, וכנראה גם כיום, במילים הקצרות הללו. בהשאלה לשימור ולערכיו אפשר לומר "עם בונה שימור בונה עם", שכן כל נופי התרבות שבהם מורשת בנויה – מעשה עיצוב הנוף בידי האדם, בתוך ההווה הארץ-ישראלית – מבטאים את החברה והתרבות המיוחדות שהתגבשו כאן.

כך גם גיליון מס' 60 של עיתון "אתרים", מתוקף הגדרתו כעיתון החושף ומציג את תמונת המצב נכון לעכשיו, חולף עובר לו "במעוף" על פני השטח – ממעוף הציפור או בגובה העיניים – בתוך המגוון העשיר המגולם כולו בחיינו ובאורחות חיינו.

צביקה זליקוביץ, בחוכמתו ובחוכמת ידיו, מצייר עבורנו, תרתי-משמע, מזווית ראייה מיוחדת ומתבוננת, תמונת מצב ונופי תרבות במובנם הרחב והמטפורי. מיכל הלוי-בר פותחת פתח ראשוני למורשת הוורנקולרית, זו שתהיה הנושא המרכזי בגיליון הבא של "אתרים – המגזין" (מס' 10). מנהלי המחוזות במועצה מציגים מאבקים ציבוריים וסטוטוריים המתנהלים אל מול תוכניות הרס.

בצד אלה הגיליון "מפליג" אל עולמות היצירה והשימור הפיזי, הנחלת המורשת והפעילות החינוכית העשירה בכל תחום כמעט. כל אלה להגברת הזיקה, ההזדהות ואהבת הדבר, ובזכות החתירה המתמדת של כלל נאמני השימור ועובדי המועצה לשימור אתרים. מחלקת הסוירים במועצה עושה בשנים אלה חייל בהובלתה של ועדת הסוירים הציבורית שלה, ומזמנת מסעות קסומים כשל "עליסה בארץ הפלאות" המציצים אל עולמות הסיפור והמורשת, וזולגים אל מחוזות שמחוץ לישראל בסיורי שימור, תערוכות וכנסים בינלאומיים.

בכל אלה ועוד, שירת השימור אינה חדלה בכל חלקי הארץ. בסיפוריהם של שדרה וגינה היסטורית, מצדית, בית כנסת, סראיה, תחנת רכבת, תוכניות אב ותוכניות בניין עיר, סקרים, מרקמים ותיקי תיעוד, בפרויקטים להצלה ושימור פיזי, בבתי ביטחון, בצריפים ובמבנים.

זו גם העת לציון 150 שנה למקוה ישראל, אם כל ההתחלות – בהתיישבות, בחקלאות, בכיבוש השממה, בהכשרות ובביטחון, שסללו דרך ארוכה אל האופק הנמשך והולך, כפי שבא לביטוי בכתבה המרכזית בגיליון.

בימים אלו אנו מציינים אף 100 שנה לקרב על תל-חי. ד"ר מרדכי נאור מציף את הנושא באמצעות סיפורם של מצבת הארי השואג ושל הפסל אברהם מלינקוב, וכהרגלו חושף פרטים לא ידועים.

תודה מקרב לב לכל אלה הכותבים, מצלמים והמשרטטים את קווי השימור בארץ הזאת. למנהלי המחוזות, למנהלי האתרים ולמטה המועצה, למאות הרבות של נאמני המורשת ומתנדביה, לאנשי החינוך – כולם ביחד על גוניהם.

תודתנו המיוחדת לאנשי מערכת אתרים, לעורכי הגרפיקה והלשון, לרוני חיימוב עורך המשנה ולעידית מידן, מנהלת תחום מידע ופרסומים במועצה לשימור וערכת "אתרים".

שלכם,

עמרי שלמון מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

פגישה אישית

צביקה זליקוביץ | זעקת השימור

בחודש פברואר נפגשנו עם צביקה זליקוביץ – מעצב גרפי, אומן, צלם עטור פרסים, משורר, סופר ופזמונאי, ומי שנושא בתרמילו אין-ספור תערוכות ופרסומים שבהם מבחר ספרים שכתב וציולם. צביקה הוא פעיל חברתי המשתמש בגרפיקה כדי להביע את מחאתו. הוא חבר במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל מראשית דרכה, ומסייע לפעילותה בכל עת שנדרש. ביקשנו ממנו לספר לנו על קורותיו, על תפישותיו בנוגע לשימור ועל פעילות המחאה שלו נגד הרס אתרים ומבנים לשימור ונגד בנייה חסרת שליטה.

התחלות והמשכים

נולדתי בפתח תקוה בשנת 1935 להוריי, בלה ואברהם זליקוביץ. בנעוריי הייתי שחקן כדורסל, חבר בתנועת "השומר הצעיר", ובהמשך התגייסתי לנח"ל. משם יצאנו להגשמה בקיבוץ גבים. גילה, לימים רעייתי, הייתה איתי בגרעין. במסגרת הקיבוץ אושר לי לצאת ללימודי גרפיקה בתל-אביב, ובתחום זה גם עבדתי. בשנת 1958 עזבנו את הקיבוץ ועברנו לתל-אביב. בהתחלה עבדתי במחלקת אודיו-ויז'ואל במשרד החקלאות, ובשנת 1967 פתחתי סטודיו לגרפיקה עם דן ארנון. עבדנו עם משרדי פרסום, ובין היתר היינו שותפים למסעות פרסום ועיצבנו קטלוגים, סמלילים, פרסומות, ספרים, אלבומים ועוד. לפני כעשרים שנה סגרנו את המשרד והתחלתי לעבוד באופן עצמאי.

בד בבד התחלתי לכתוב שירים ולהוציא לאור ספרים, רובם עוסקים בתל-אביב. שירי "תנו לנו יד ונלך", שהלחין יעקב הולנדר, אף זכה להיבחר לשיר המאה של תל-אביב.

באמצע שנות השמונים התחלתי לעסוק גם בצילום, ואת התערוכה הראשונה שלי הצגתי בסטודיו שלי ביפו. התגובות החיוביות שעוררה הובילו לתערוכות נוספות בישראל ומעבר לים: בפריז, בלונדון, במוסקבה, בבוסטון ועוד. בשנת 1989 זכיתי במקום ראשון בביאנלה לצילום בקלן, ובשנת 1995 זכיתי בתחרות של התאחדות הצלמים בישראל בתואר צלם השנה בנושא "דומם". המיזוג בין עיצוב גרפי לצילום הוליד לימים את הכותרת שנתתי לעבודתי – "פוטוגרפיקה". שילוב זה יצר שורה של דימויים (כרזות, סטיקרים, מודעות) שבהם אני מוחה על התנהלות ואירועים לא רצויים של המערכות השונות, ובכלל זה – ובהיקף נרחב – שימור אתרים ומתחמים.

ואין מים חיים

אבי היה פועל ועבד אצל הקבלן ברוך ריבקינד מפתח תקוה. כך הגיע למחנה הקודחים, שנשלחו על ידי המנדט הבריטי והנהלת היישוב העברי לנסות למצוא מים במדבר, למרגלות מערות קומראן.

ב-21 ביולי 1938 תקפה כנופיית בדואים את המחנה. מן היריות נהרגו שני פועלים – חיים יוסלביץ ואבי אברהם זליקוביץ, ושני נותרים – שלמה שוילי ואברהם עבדי-צדק. משה עדקי, אחד הנוטרים, הצליח לשלוף מארגז הנשק אקדח, אך זה לא פעל והוא רץ לקלי"ה כדי לדווח על שקרה. אנשי ה"הגנה" האשימו את עדקי כאחראי לתקרית והוא הורחק משורותיה, אף שלא ניתן לו לטעון את טיעונו. כעבור שנה הוא התקבל שוב לארגון ושירת כסוכן סמוי בארצות ערב.

בשנת 1984 פנתה תרצה ארזי בשידור בקול ישראל למאזינים בבקשה למסור מידע על סלע שמצאו חברי קלי"ה ועליו כתובת דהויה. הכתובת סיפרה כי כאן נפלו, ב-21 ביולי 1938, ארבעת אנשי קבוצת הקודחים, חברי ה"הגנה" אשר באו למצוא מים להפרחת השממה. מתחת לכיתוב הופיעה החתימה "משה עדקי, 1967". "ארזי פנתה למאזינים בבקשה שאם יש בהם מי שידוע את פשרה של הכתובת, שייצור עימה קשר. משה עדקי טלפן וסיפר שהוא אשר כתב את הכתובת כדי להנציח את חבריו. בעקבות השידור נפגשנו, אחי אשר ואני, עם זאבי מאור, מזכיר הקיבוץ, ומאז בכל שנה ביום הזיכרון מקיימים במקום תלמידי בית הספר היסודי "מגילות" טקס לזכרם של נופלי "מחנה הקודחים". לאחר עשרות שנים של דיונים עם ראשי המועצה וארגונים שונים, ובעזרתו של אוריאל אהרונוב, מהנדס המועצה האזורית מגילות, הצלחנו להביא לסלילתו של שביל מאתר מחנה הקודחים לקיבוץ קלי"ה. ב-15 באפריל 2018 התקיים טקס חנוכת השביל, ובנקודת היציאה הוקם גלעד ובו לוח שעיצבתי המספר את סיפורה של "קבוצת הקודחים". לקראת הטקס כתבתי את החוברת ואין מים חיים, כשמו של השיר שכתבתי, אשר הלחין מוני אמריליו ושר ששי קשת.

מגדלומניה

בשנת 1987 הצגתי בבית ראובן תערוכה שנקראה "הצילו: צילום בצבע מתקלף". כאן התחלתי לבטא בגרפיקה ובקול רם את "זעקת השימור". הזעזוע העמוק שלי התעורר כשראיתי את ההרס שמתחולל בתל-אביב. עם השנים הבחנתי בשינוי בחזות המקום. ה"מצבה" שנבנתה על חורבות גימנסיה הרצליה הייתה למעשה ראשית "קבורתה" של העיר. בתיה של תל-אביב היו בני ארבע עד חמש קומות, והם החלו להיקבר תחת מגדלים. אני מכנה זאת "מגדלומניה". קו הרקיע של תל-אביב שינה את פניו; תל-אביב בונה את עצמה לדעת, וחמור מזאת הוא שערים אחרות מחקות אותה: נתניה, חדרה ופתח תקוה – מושבה שהופכת להיות מנהטן. העיסוק העיקרי של חלק גדול מהאדריכלים והרשויות הוא ברווחים נדל"ניים לרשויות (ארנונה), ולא בתכנון עתידי. המצדדים בהקמת מגדלים טוענים: "אנשים רוצים לגור בתל-אביב ולכן בונים לגובה". בפועל, המגדלים מאוכלסים על ידי עשירים ומשמשים כמשרדים, ואינם מציעים פתרון דיר לצעירים. הדוגמאות רבות: השוק הסיטונאי, חניון חברת "דן" ועוד. בעולם יש הולנד, איסלנד וגרינלנד, ולנו יש נדל"ן...

בתערוכה שהצגתי בבית ראובן נחשף למחאותיי נגד ההרס יוסי פלדמן, לשעבר מנכ"ל המועצה לשימור אתרים, וביקש ממני להצטרף לפעילות. מאז אני חבר ועדת השימור של מחוז תל-אביב במועצה, ותורם את חלקי במחאה באמצעות ביטוי גרפי ככל שנדרש. דוגמאות לכך הן כרזות ומדבקות שהכנתי למאבק על שרונה, על שדרות רוטשילד, על היכל התרבות, על טרמינל הנוסעים בנמל יפו, פרסומים שונים לימי עיון, לתערוכות ועוד. בתקופה זו גם הוצאתי לאור את הספר אישונים – מְנַצֵּלֶךְ ואת אישונים ב' – מְנַצֵּלֶךְ, שזכו להתלהבות רבה. בספרים אלה הצגתי בצילום ובשיר את המנצ'לך, הלוא הם שומרי התריסים בבתים ההיסטוריים והדבר הוביל לחשיפתם לציבור ולהגברת הטיפול בשימורם.

בתחום המאבקים, אחת הדוגמאות המקוממות ביותר הוא טרמינל הנוסעים שהמועצה נלחמת על שימורו. לא יעלה על הדעת שמבנה כה חשוב, שדרכו הגיעו ארצה עולים ותיירים, ואשר במדינות אחרות מקבל עדיפות בהתייחסות הלאומית, יעמוד אצלנו בסכנת הרס. וזהו רק קצה הקרחון. על המועצה להיות לוחמנית יותר, דוגמת הגופים "הירוקים" ברחבי העולם – לצאת חוצץ נגד הבנייה שאין לה גבול, להילחם על שמירת המרקם השפוי, ולבלום את ההפרה הבוטה של האיזון הנפוי.

המועצה עושה מאמצים לעורר את דעת הקהל ומשקיעה רבות בחינוך, ועליה להמשיך ולהגביר את המפעל הזה. יש להביא לכך שבכל בית ספר תוקם "מועצה לשימור" שתעסוק בהטמעת הנושא במערכת החינוך, דוגמת ועדות אחרות שפועלות באתרי הספר. יש להגיע לחשיפה גדולה יותר ברשתות החברתיות ובטלוויזיה, למשל באמצעות פינה שבועית קבועה בחדשות שתוקדש לנושא.

ולסיכום?

"השיירה עוברת, אך אני לא מפסיק לנבוח"

לעשות מקום ל"מקומי":

רשמים מפעילות הוועדה המדעית לאדריכלות ורנקולרית, איקומוס ישראל

מיכל הלוי-בר, יו"ר הוועדה המדעית "אדריכלות ורנקולרית", איקומוס ישראל

בספרו רשימות על מקום (2000) דן אריאל הירשפלד בפרשנויות שונות למונח "מקום". כפתיח לדיון בשאלת ה"מקום" ומשמעותו הוא מפרק את המילה "איפה" לשאלה: אי הוא ה"פה"? המילה "כאן" כתשובה מעידה שהמקום אינו דבר העומד בפני עצמו, אלא הוא זיקה בין דבר לדבר, המחברת מקום ל"פה" שהוא.

החיפוש אחר ה"פה" ומשמעותו משמש בסיס לדיון רחב המתקיים במפגשי הוועדה המדעית של איקומוס לאדריכלות ורנקולרית. בניסיון לרדת לעומק המונח "ורנקולרי" הובע בוועדה רצון לבחון את התפתחותה של שפת הבנייה המקומית, הנשענת על חומר מקומי ועל טכנולוגיה מסורתית, ואת התכתבותה עם האקלים המקומי ועם הניב המקומי, ובעיקר עם "רוח המקום" – המתייחסת למשמעויות הנלוות של מקום. כדי לעשות זאת קיימה הוועדה לאדריכלות ורנקולרית בשנת 2019 שני סיורים במרחב תל-אביב-יפו.

הסיור הראשון נקרא "בתים שומרי מסורת", והתחקה אחר מבנים ביפו העתיקה שנמצאים בסופו של תהליך השימור. בתי המגורים של יפו הם חלק ממסורת ארכיטקטונית ורנקולרית שמשקפת את אורח החיים של התרבות שיצרה אותם. באלה נכללים אופני הייצור המתבססים על חומרי בנייה הלקוחים מהסביבה המקומית, ובעיקר על אבן הכורכר. אבן זו והקרבה לים מייצרות אתגר גדול עבור משמרי הבתים. הסיור הפגיש את חברי הוועדה עם העשייה בשטח, שמבוססת על היכרות עמוקה עם רזי הבנייה הורנקולרית. את המידע הזה חשפו בפניהם פאיז אבו נאסר ועומאר גוטי, קבלני שימור תושבי יפו, ועימם יותם כרמל, שותף וממייסדי חברת "ארכו". אדר' דני רבס, שהיה בעברו חלק מצוות יפו וליווה את עבודתו של גוטי, הרחיב בדבר אתגר השימור הורנקולרי.

הסיור השני נקרא "יזמים ויזמות בבנייה המקומית", והוא הרחיב את המבט על "בית שלוש" שבנווה צדק כחלק ממסורת ארכיטקטונית ורנקולרית. הבית נבנה בידי אהרון שלוש מחוץ לחומות יפו בסביבות 1892, סמוך למפעל המשפחתי לחומרי בניין – מפעל "האחים שלוש", שהתרחב מייצור מוצרים מלט לייצור מוצרים טרומיים מבטון. מוצרים אלה שולבו ברבים מבתי השכונות היהודיות והערביות של יפו, וגם בבית שלוש עצמו. הבית תוכנן במקור כ"בית חלל מרכזי", סגנון שהיה נהוג בארץ ישראל ובלבנון בסוף המאה ה-19. קירותיו נבנו מאבני כורכר וחופו בטיח, בשלד תקרתו הותקנו קורות ברזל (רלסים) וגגו כוסה רעפים.

בסיור סיפר אדר' אור אלכסנדרוביץ' (נצר למשפחה) על משפחת שלוש ועל תעשיית הבנייה המקומית; אדר' אמנון בר אור סיפר על עבודתו כאדריכל השימור של המבנה; ויותם כרמל מחברת "ארכו", שעסקה בשימור המבנה, התמקד בפריקסטים ובסיפורם ההיסטורי, וגם הדגים את תהליך היציקה שלהם.

פעילות הוועדה המדעית לאדריכלות ורנקולרית, המפגשים והסיורים הם דוגמה לפעילותן של ועדות נוספות הפועלות במסגרת איקומוס ישראל. כולן מקיימות שיתופי פעולה בינלאומיים, ועל ידי כך זוכים "המקום" הישראלי, מאפייניו וייחודו, לתהודה בינלאומית.

עיריית ירושלים אישרה בהיתר הריסת ארבעה מבנים היסטוריים במתחם הרכב שנבנה בשנות העשרים והשלושים של המאה ה-20, ובמשך עשרות שנים היה הכניסה ההיסטורית לירושלים. הבתים האלה הם בעלי ערך אדריכלי ואסתטי רב, והם מתייחדים גם בהיותם חלק אינטגרלי מהמרחב שסביבם. מרחב זה מנציח את דרך יפו ההיסטורית, המקבלת את הנכנס בשערי ירושלים בבנייה אופיינית שלא ניתן למצוא כמותה בימינו אלה. מעמד זה מקנה למבנים ערכי שימור מהמעלה הראשונה, כחלק מסיפורה של העיר. מצבם הפיזי מניח את הדעת, והיכולת לשמרם קיימת.

המועצה הגישה ערר נגד הריסת ארבעה מבנים מתוך תשעה, כולל הכנת פרוגרמת שימושים וחוות דעת של מומחה תחבורה מפורסוגל. ב-24 במאי 2018 ביטלה ועדת הערר של הוועדה המחוזית את היתר ההריסה. עיריית ירושלים ורשות מקרקעי ישראל הכינו תוכנית בניין עיר חדשה 462176, שמטרתה הריסתם של תשעת המבנים לשימור: לפי התוכנית ארבעה מהם ייהרסו לחלוטין, ובחמשת המבנים שנועדו לשימור מחמיר יישמרו רק החזיתות. התוכנית הוצגה בפני חברי ועדת שימור מס' 1 ב-20 בינואר 2019, ואלה דחו אותה. תוכנית בניין עיר אושרה בוועדה המקומית ובוועדה המחוזית.

עיריית ירושלים ורשות מקרקעי ישראל הגישו את בקשת ההריסה. ביום 15 בנובמבר 2019 פורסמה התוכנית להפקדה ולשמיעת התנגדויות (תוכנית מס' 101-0462176 – מתחם הרכב הצפוני). התוכנית מבקשת להרוס לחלוטין ארבעה מבנים מתוך תשעת המבנים המכונים "מתחם הרכב". נוסף על כך היא קובעת את חמשת המבנים הנותרים כ"מבנים לשימור". היא מעניקה אחוזי בנייה של עד חמש קומות מעל הכניסה הקובעת וקומת מרתף לכל המבנים. סך כל השטחים המוצעים לתוספת בינוי הוא 4,400 מ"ר, לעומת 2,400 מ"ר – שטח המבנים לשימור הקיימים. מכאן ששטח הבינוי המוצע החדש הוא כפול כמעט מהשטח הקיים.

ב-15 בינואר 2020 הגישה המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל התנגדות לוועדה המחוזית וביקשה לדחות את תוכנית מתחם הרכב הצפוני מנימוקים אלה: מתחם הרכב הצפוני נקבע קראוי לשימור לפי הקריטריונים הבינלאומיים על פי החלטת הוועדה המחוזית מיום 8 ביוני 2014, המאבק להצלת מתחם הרכב איציק שוויקי, מנהל מחוז ירושלים החלטת הוועדה לשימור עיריית ירושלים מספר 130 מ-2 ביולי 2012, ארבעה תיקי תיעוד שנערכו בשנת 2013 במסגרת תוכנית 101-0051490, תיק תיעוד שנערך לתוכנית זו, חוות דעת של יועצת השימור של הוועדה המחוזית, חוות דעת של רפרנטית השימור, וככל הנראה – חוות דעת מתכנתת המחוז בוועדה המחוזית.

המנגנון הכלכלי שמציעות רשות מקרקעי ישראל ועיריית ירושלים למימון עבודות השימור במתחם מוציא מכלל תוקף את המנגנון הכלכלי שהוצע בגוף תוכנית להקמת מגדל סמוך, מדרום למתחם הרכב. במקום שיושג על היזם, המנגנון המוצע פועל על חשבון משלמי המיסים והארנונה העירונית.

שימור החזית בלבד, כפי שמוצע למבנים המזרחיים המיועדים לשימור בתוכנית זו, אינו מקובל על פי כל הסטנדרטים הבינלאומיים.

הנימוק העיקרי להריסה המוחלטת של כמחצית המתחם הוא בטיחותי, והוא כבר נסתר או לפחות נדחה בחלקו הגדול בהחלטת ועדת הערר המחוזית מחוז ירושלים, בנידון ערר 1029/18 ובפסק בית המשפט המחוזי בעת"מ 18-07-18723. הנימוק המשני להריסת המתחם הוא אורבני, ומעולם לא הובהר כל צורכו. רבים חולקים עליו, בייחוד מחמת המשמעות התרבותית הגבוהה של המתחם.

הריסת מתחם הרכב היא תקדים מסוכן ליכולתן של עיריית ירושלים ורשות מקרקעי ישראל להתמודד עם אתגרי שימור המוטלים עליהן. הריסה כזו איננה עומדת בשום סטנדרט שהעירייה דורשת במטלות השימור על תושבי העיר, ולפיכך תביא במשך הזמן להתדרדרות במאמץ השימור בירושלים בפרט ובישראל בכלל.

בדיון בהתנגדות לתוכנית בוועדה המקומית שהתקיים ב-19 בפברואר, התקבלה התנגדותנו בהתאם להמלצת מהנדס העיר החדש, והוחלט על שימור מלא של שבעה מבנים מתוך התשעה. הדיון בוועדת ההתנגדויות המחוזית יתקיים לאחר סגירת הגיליון, אך אנו מקווים כי התנגדותנו תתקבל למען השימור ולמען הדורות הבאים.

עפר יוגב, מנהל מחוז דרום

ברחוב אצ"ג (אורי צבי גרינברג), השוכן בכניסה המזרחית לעיר העתיקה בבאר שבע, נהרסו כמה מבני מורשת לשימור בניגוד לחוק, ללא קבלת היתר הריסה כדין. ההרס נתגלה בשלב מאוחר יחסית, משום שהעבודות התבצעו מאחורי חומה. אזרח שעבר במקום ראה סמוך לשטח ההריסה סימנים לעבודות בנייה שביצע במקום בעל הקרקע (שקי מלט וכו'), ודיווח על כך לעירייה ולמועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. המועצה פנתה אל העירייה ונענתה כי הנושא נמצא בטיפול.

המועצה אף פנתה לעיתון שבע, עיתון מקומי בבאר שבע, בבקשה לתת חשיפה להרס ולקיים מעקב שוטף אחר ההתפתחויות בנושא. מערכת העיתון פנתה אל עיריית באר שבע, ותשובתה הופיעה גם בעיתון:

"אכן, כפי שציינת, נהרסו בניגוד לחוק מספר מבנים לשימור ברחוב אצ"ג 11. מפקחת בנייה באגף הנדסה איתרה את הרס המבנים. נגד בעליו של המגרש נפתח הליך פיקוח לבדיקת העבירה. בתום החקירה, יועבר התיק לתביעה העירונית בלשכה המשפטית להמשך טיפול".

בתגובה לשאלת מעקב של העיתון בנושא, מסר דובר העירייה אמנון יוסף:

"לאחר סיום הכנת גיבוש תיק הפיקוח בידי מחלקת הפיקוח על הבנייה באגף הנדסה, יועבר בימים הקרובים התיק לתביעה העירונית בלשכה המשפטית, להמשך טיפול בנושא".

יצוין, כי בתקופה האחרונה, נצפו מקרי הרס נוספים של מבנים וחלקי מבנים בעיר העתיקה. מתכנן מחוז דרום במינהל התכנון תומר גוטהלף, שלח בתחילת חודש פברואר מכתב לעיריית באר שבע. בסוף מכתבו הוא מלין על הצטברות מקרי הרס מבנים בעיר העתיקה וכך הוא כתב:

"אנו מצפים מהוועדה המקומית לקבוע מדיניות לפיה במגרש בו נהרס מבנה לשימור, או חלק ממנו, שלא כדין, תיבחן השבת המצב לקדמותו, קודם כל דיון בתכנית או בקשה, לצד קיום חקירה ממצה ומיצוי ההליכים על פי דין".

ניסיוננו המר משנים עברו הראה כי גם לאחר הריסה ניכרת של אתרי מורשת לא נעשה דבר פרט לפתיחת תיק פיקוח – צעד שאין בו משמעות מעשית. בוועדת השימור העירונית דובר לא אחת על הטלת סנקציות על הורסי מבני מורשת, ונקווה כי הפעם העירייה אכן תפנה להליך משפטי, למען יראו וייראו.

הפקדת תוכנית השימור של העיר רמת-גן והמאבק על "הבית באגם"

תמר טוכלר, מנהלת מחוז תל-אביב

תוכנית השימור של רמת-גן מקודמת בימים אלה בוועדה המחוזית לתכנון ובנייה לקראת הפקדתה. מדובר בתוכנית ייחודית, והתהליך שליווה את הכנתה ראוי שיהווה מודל מקצועי ויועתי גם לערים נוספות. ראשית בוצע סקר תיעוד מרשים בהיקפו על ידי האדריכלית נעה שק. הסקר זכה להערכה מיוחדת לאור רמת המידע והפירוט שהיו בו, וכלל זיהוי מתחמים ומרקמים לשימור. בהמשך הוקם פורום שימור ראשון מסוגו בראשות אדריכל העיר שי אלולוף, וחברים בו אנשי מנהל ההנדסה בעיריית רמת-גן, יועצי השימור מלשכת התכנון המחוזית, עורכי תוכנית השימור ונציגי המועצה לשימור אתרים. חברי הפורום בחנו יחדיו מבנים, אתרים ומתחמים ברחבי העיר, במטרה להבטיח תוכנית ישימה ושימור של המרקמים ההיסטוריים המרכזיים והגנים ההיסטוריים, כולל הצירים הירוקים על פי תוכנית עיר הגנים של האדריכל ריכרד קאופמן.

התוכנית נוצרה מתוך ראיית השימור כחלק מתהליכי ההתחדשות העירונית. עוד התייחסה התוכנית לטופוגרפיה הייחודית של העיר ולשימור הגבעות אשר בלב ההיסטור. התוכנית מתייחסת לשכונות השונות ומאפיינת אותן בהן מרכז העיר ושכונת תל-בנימין. עוד היא מתייחסת למרקמים הכפריים בשטחה של העיר בהם כפר א"ר ושירידי הגרעין ההיסטורי בקיבוץ אפעל.

את הכנת התוכנית ליוו גם בחינה שמאית וחשיבה על מנגנוני תחזוקה ואכיפה. התוכנית מיישמת לקחים שנלמדו מתוכניות שימור חשובות שקודמו זה מכבר בערים אחרות ובראשן תל-אביב, ומונעת מהרצון לפעול לטובת העיר ולרווחת תושביה. המועצה לשימור אתרים ממשכה לפעול למתן פתרונות מיטביים למען שימור ראוי של אתריה ההיסטוריים של רמת-גן.

"הבית באגם": אתר לשימור בסכנה

מאבק ציבורי מרכזי בשנת העבודה האחרונה בעיר רמת-גן נסב סביב המבנה ההיסטורי בלב הפארק הלאומי בעיר. הבית האייקוני באגם הוקם ב-1963 על ידי אברהם קריניצי, ראש העיר דאז. קריניצי שאב השראה ממבנה דומה בחו"ל והחליט לבנות בית קפה שהגישה אליו תהיה בסירות בלבד. בית הקפה זכה להצלחה גדולה ולימים היה למסעדה. לצד האגם, בסמיכות למבנה, הוקם אמפי תיאטרון פתוח שבו הופיעו מיטב אומני ישראל באותה העת – אריק איינשטיין, אורי זוהר, רבקה מיכאלי ואחרים. בשנים 1967–1973 פעל במקום מועדון ריקודים מצליח בשם "לב האגם". בהדרגה נעשה הפארק הלאומי מוקד בילוי שוקק ושירת את כל שכבות האוכלוסייה. בשנת 1985, לאחר 12 שנים שבהן המבנה לא היה פעיל, הוא נפתח מחדש ותפקד כאולם אירועים. עקב הקושי לתפעל את המקום באמצעות גישה בסירות בלבד נבנה גשר עץ שחיבר את המבנה לגדה. המקום פעל עד 2004-2003, אז עבר לבעלות עיריית רמת-גן ונסגר.

לקראת חגיגות המאה לעיר הכריזה הנהלת העיר כך: "שמנו לעצמנו למטרה לדאוג לשימוש המבנה ההיסטורי, תוך שימור צורתו הייחודית ויצירת דיאלוג עם הסביבה. [...] אין מתאים יותר מאייקון עירוני ולאומי כזה לפאר את העיר". נוסף ונציין כי האתר מומלץ לשימור בסקר שערכה אדר' נעה שק, הוא כלול בתוכנית השימור העירונית, ובתיק התיעוד שהוכן עבורו אף הומלץ להעלות את רמת שימורו.

למרות עובדות אלה יזמה השנה החברה הכלכלית העירונית מהלך המאיים להרוס את המבנה, וקידמה תחרות אדריכלים שקראה לעיצוב המחודש, תוך עידוד הריסתו והקמת מבנה שיהיה שונה בממדיו מזה המקורי. המכרז לתחרות התבסס על פרסום נתונים מטעים באשר ליכולת שימורו ולהיתכנות הכלכלית של השמשתו המחודשת, ובלי שוועדת השימור המקומית והוועדה המחוזית אישרו את המהלך. נוסף על כך בוזבז זמן יקר שבמהלכו כבר ניתן היה לצאת לדרך, לשמר את המבנה ולהשמיש אותו לטובת הקהל הרחב. המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל התריעה ופעלה מול מנהלת העיר, במסגרת ועדת השימור ומול המחוז במטרה למנוע את המהלך ולהבטיח את שימורו המהיר והראוי של המבנה ואת השבתו לציבור לכבוד חגיגות המאה לעיר רמת-גן.

התנגדות לתוכנית מתאר כוללנית למושבה זכרון יעקב ציבוריים

מאבקים ציבוריים

אדר' נעמה נאמן מזרחי, מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

המושבה זכרון יעקב הוקמה בשנת 1882, ובשנת 1883 הייתה לאחת ממושבותיו של הברון רוטשילד. כיום חיים בזכרון יעקב כ-24 אלף תושבים. היא שוכנת על כתף הכרמל הדרומית, ומוקפת מכל עבריה: מצוק במערב ובצפון, ושמורות טבע ממזרח ומדרום.

45 שנים לאחר שאושרה תוכנית המתאר האחרונה של המושבה (ש/11) הופקדה בספטמבר 2019 תוכנית מתאר כוללנית לזכרון יעקב, המטפלת בשטח של 31,500 דונם. התוכנית מבקשת להתמודד מחד גיסא עם עברה ההיסטורי והפיזי המפואר של המושבה, ומאידך גיסא לענות על צרכי תושביה בהווה ואף להיערך לריבוי טבעי ולקליטת תושבים נוספים עד שנת היעד 2040. כל אלה מתוך בחירה מושכלת ונכונה שלא לפרוץ את גבולות המסגרת הפיזית הקיימת.

כדי להשיג את מטרת העל – 42 אלף תושבים, כמעט כפליים ממספר התושבים כיום, ללא פריצת המסגרת וכמעט ללא בניית שכונות חדשות – ברור שהדרך היחידה תהיה ריבוד ותוספות משמעותיות לרקמה הקיימת, ובהכרח – גם פגיעה ברקמה ההיסטורית.

במציאות של מדינה מתפתחת שאוכלוסייתה מונה תשעה מיליון תושבים וצפויה לגדול, יש הכרח אמיתי למצוא פתרונות להגדלת מצאי המגורים, לתעסוקה, למוסדות ציבור, לשטחים פתוחים וכמובן לתשתיות הולמות. אין זה אומר בהכרח שיש לפרוס על מדינת ישראל שכבה אחידה של בנייה ללא אבחנה – גם מכיוון שיש לבחון כל מקום על פי טבעו הפיזי וצרכיו, וגם מכיוון שיש לתת למאפיינים המיוחדים מרווח נשימה.

כשתכנן הברון רוטשילד את המושבה לא התכוון שהיא תגדל עד אין סוף, אלא הגדיר מראש את קיבולתה. את החקורות – החלקות הארוכות שחילק – ייעד לאיכר, לבן ממשיך אחד ולגידולי משק ביתי. מהבנים הנוספים ציפה שיתכבדו ויעברו ליישובים אחרים. צאצאי האיכרים המייסדים עברו לגור במושבות-בת של זכרון יעקב: בבת שלמה (1889), בשפיה (1891), בעתלית (1903), ומאוחר יותר גם בבנימינה (1922) ובפרדס חנה (1929).

חברי אגודת בני בנימין – ארגון שקם בשנת 1921 מקרב בני המושבות ונקרא על שם בנימין אדמונד דה רוטשילד ועל שם בנימין זאב הרצל – הקימה בהמשך שכונה בנס-ציונה, ואת הרצליה, נתניה, אבן יהודה ועוד.

בהתנגדות שהגשנו לתוכנית שלעיל ביקשנו ממינהל התכנון, הוועדה המחוזית חיפה והמתכננים להתבונן בזכרון יעקב במבט מרחבי, לנתח את צרכי המרחב כולו, ורק אז לקבל החלטות היכן וכיצד לצופף את הבנייה, ואילו שירותים יתאימו לכל אחד מהיישובים במרחב בכלל ולזכרון יעקב בפרט.

באופן מפורט יותר, ביקשנו לבטל תוספת אחוזי בנייה וקומות בתחום לב המושבה; לדייק בהוראות מחייבות בנוגע לגובה (במטרים) של קומות ושל מבנים בתחום לב המושבה; לדייק בהוראות מחייבות בנוגע לתכנית ולאחוזי הבנייה במבנים ובמתחמים לשימור, ולהטמיע את טביעת הרגל של מבנים היסטוריים (בנושא יחסי בינוי-פתוח ותוספות).

איציק שוויקי, מנהל מחוז ירושלים

מתחם שנלר: ליווי השיקום | מתחם בית היתומים הסורי על שם שנלר פונה על ידי הצבא ומאז עומד בשיממונו. מצבם של שישה מתוך שמונת המבנים שהוכרזו לשימור מלא הולך ומתדרדר. בבניין המרכזי במתחם בית היתומים עתיד לקום מוזיאון קהילות ישראל, שיציג בתערוכה רבת היקף מוצגים נדירים וייחודיים מההיסטוריה היהודית וממסורת ישראל. המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל מלווה את הקמת המוזיאון. במסגרת אירוע "בתים מבפנים" בירושלים נפתח המקום לביקור בפעם הראשונה, ובאולם המבנה התקיימה תערוכת אומנים.

דוח מבקר המדינה על השימור בירושלים | בחודשים פברואר- נובמבר 2018 ערך משרד מבקר המדינה ביקורת בנושא שימור מבנים ואתרים בירושלים, והדוח פורסם ב-2019. הביקורת נעשתה בעריית ירושלים – באגף תכנון עיר, באגף רישוי ופיקוח ובמחלקה לשימור מבנים ואתרים היסטוריים, וכן בוועדה המקומית לתכנון ובנייה ירושלים ובוועדת השימור הסטטוטורית לשימור אתרים.

על אף התרומה הפוטנציאלית הרבה שיש לשימור מבנים בירושלים, בפועל ניכר כי השימור אינו מקבל את המקום הראוי לו. הממצאים מלמדים כי על אף מדיניותה המוצהרת של עיריית ירושלים בדבר היות השימור נדבך יסודי בפיתוח העיר, ועל אף היתרונות הכלכליים הטמונים בשימורם של מבנים היסטוריים – יש ממש במסקנת צוות העבודה ולפיה הגורמים העוסקים בתחום השימור בעיריית ירושלים רואים בו במקרים רבים גורם מגביל.

קובעי מדיניות התכנון והבנייה בעיר עדיין רחוקים מלראות בשימור ערך מרכזי ומשפיע, ונדרשים מאמצים רבים כדי לקדם בוועדות התכנון החלטות בדבר שימורם של מבנים המצויים בסכנת הריסה או עומדים בפני שינוי.

סקר מטה יהודה | לאחרונה הגיע לידי סיום סקר השימור במועצה האזורית מטה יהודה. הוא הוטמע במערכות התכנון, לקראת אישור בוועדת השימור של המועצה האזורית. בכוננת המועצה להטמיע את המבנים שאותרו לשימור בתוכנית המתאר החדשה של מטה יהודה.

ועדת שימור | ועדת השימור העירונית מתכנסת אחת לשבועיים. עד כה התקיימו כ-255 ישיבות בנושאי שימור מבנים בירושלים, אולם לצערנו חלק מהחלטותיהם של חברי הוועדה מנוגדות להמלצות מחלקת השימור העירונית ולהמלצותיהן של המועצה לשימור אתרים, אגודות האדריכלים והוועדה המחוזית. המועצה לשימור אתרים פנתה למינהל התכנון בבקשה לבדוק אפשרות לשינוי הרכב הוועדה ולמתן זכות הצבעה לגורמים המקצועיים.

מחוז דרום

עפר יוגב, מנהל מחוז דרום

גשר הקשתות על נחל לכיש | ב-1933 יזמו אנשי מע"צ הבריטית את הקמתו של גשר הקשתות על דרך עות'מאנית שהובילה מעזה ללטרון, למען הצבא. הם פנו למהנדס זאב פריזר, אשר התמחה בבניית גשרים במסגרת עבודתו במחלקת העבודות הציבוריות הבריטית.

גשר הקשתות הוא גשר בטון יפהפה ומעניין. אורכו חמישה מטרים ורוחבו שני מטרים. זהו גשר צר, ושני כלי רכב קטנים יכלו לנסוע עליו כשהם צמודים זה לזה ומתקדמים באיטיות. הגשר היה חיוני, שכן הוא חיבר את מרכז הארץ עם הנגב. בשנות התשעים של המאה הקודמת הוא כבר לא התאים לצורכי התקופה, גם משום שהיה צר וגם משום שבחורף הוא הוצף לעיתים קרובות. לכן סללה מע"צ סמוך אליו כביש מהיר ועליו הקימה גשר חדש.

כדי לפתור את בעיית ההצפות הציעה רשות הניקוז להגביה את גשר הקשתות, אך הרעיון נגזז בשל התנגדותה של המועצה לשימור אתרים. בסופו של דבר ביצעה רשות הניקוז מעקף בחלקו המערבי. בימים אלה מתבצעות במקום עבודות הצלה על ידי המועצה לשימור אתרים, בשיתוף ציוני דרך - אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת ומשרד התרבות והספורט. הגשר עתיד להיות אתר מורשת במסגרת תיירות מועצה אזורית שפיר.

אתר חברת האשלג | בהתאם לתב"ע החדשה לאתר, ובהלימה לפרוגרמה המפורטת, החלה חברת מפעלי ים המלח לשחזר באתר צריפים אחדים. בשלב הראשון ישוחזרו ארבעה צריפי מגורים, פרטים שונים במחנה ובית הביטחון (תצפית), וכן את ביתן מפעלי ים המלח (מי"ה) וכי"ל, שנבנה בימים אלה. המבנה שלייד חדר האוכל ישמש מבואה לאתר, ובו גם יוקרן סרט פתיחה. כן שוחזר מגדל המים ההיסטורי, ואנו מקווים כי הוא יהיה מקור המים העיקרי של האתר. בד בבד מתוכננת כניסה חדשה מדרום לאתר (בהתאם דרישת משרד התחבורה). חדר האוכל המקורי, אשר שוקם בעבר על ידי המועצה לשימור אתרים, יקבל בקרוב טיפול נוסף, בהתאם לפרוגרמה, ויוצג בו סיפורה של חברת האשלג הארץ-ישראלית.

בית סלוצקין, רחובות | לפרויקט שימור זה שותפים המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, עיריית רחובות, קריית החינוך ע"ש עמוס דה-שליט וק"ל אוסטרליה (JNF-Australia). מדובר בשיתוף פעולה שנוצר על ידי קהילה מקומית והנהגה עירונית כדי לקדם את שימורו של אחד המבנים המרשימים בעיר, שעתיד לשמש נקודת מוצא למסלול חינוכי לשימור סביבתי ונופי בעיר רחובות. המבנה הוקם בשנים 1908–1910 על ידי אלעזר משה (לאזר) ורוז סלוצקין, יהודים ציונים מאוסטרליה, אשר ב-1914, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, נאלצו לעזוב לאלכסנדריה ומשם חזרה לאוסטרליה. בסוף המלחמה שימש הבית את מפקדתו של לויטננט גנרל הארי שובל (Lt. General Chauvel Harry), מפקד אנז"ק, ומסיומה ועד 1938 נהגה המשפחה לבקר בארץ ולשהות במבנה. מאז 1939 שימש הבית מרכז חינוכי: בית הספר ה"גימנסיה", תיכון מאוחד רחובות (תמ"ר), וכיום – כמבנה המנהלה של קריית החינוך ע"ש עמוס דה-שליט.

פרויקט השימור של המבנה יצא לדרך בתחילת נובמבר 2019, בטקס הסרת הלוט מעל שלט מורשת שהוצב לצידו. הטקס התקיים במעמד ראש העיר רחובות רחמים מלול, מנכ"ל ק"ל אוסטרליה דן ספרינגר (Dan Springer), נציגי המועצה לשימור אתרים, מנהלי בית הספר לדורותיהם, תושבי העיר רחובות ובני משפחת סלוצקין.

המועצה לשימור אתרים, בשיתוף עם עיריית רחובות ובית הספר דה-שליט, יזמו "שולחן עגול" לקידום התכנון ולשימור המבנה. כחלק מעבודות השימור נדרשו תיק תיעוד וסקר הנדסי אשר ישמשו כבסיס הידע לקבלת החלטות תכנוניות. עבודות השימור יבוצעו בתיאום עם בית הספר, כדי לאפשר את המשך פעילותו.

מחוז תל-אביב

תמר טוכלר, מנהלת מחוז תל-אביב

חורשת הנ"מ. באדיבות תמר לירם

קידום שימור מתחם התעופה העברי בהרצליה | המועצה לשימור אתרים פועלת לשימור שרידיו של שדה התעופה העברי שבו הוקמה טייסת חיל האוויר הראשונה, טייסת 101 (המסלול, מגדל המים, הצמחייה ועוד). אתר נוסף במתחם התעופה העברי, "חורשת הנ"מ", מיועד כיום לשימור הודות למאבקם של מתנדבי "ותיקים בסביבה". החורשה ניטעה בשנים הראשונות להקמת המדינה במטרה להסתיר חמישה מחסני תחמושת של מערך ההגנה האווירית נגד מטוסים (נ"מ). מבני הבטון שימשו את בסיס הנ"מ ששכן מדרום לשדה התעופה, וכיום שוכן במבניו המרכז הבינתחומי הרצליה.

המסלול ההיסטורי המריאו ראשוני מטוסי המסרשמיט לגיחות תקיפה ובלימה של הצבא המצרי במהלך מלחמת השחרור. ב-15 בנובמבר 2019 שונה שם השדה והוא נקרא על שם סא"ל מרדכי (מודי) אלון, מפקד טייסת הקרב הראשונה של חיל האוויר (טייסת 101) שנהרג במקום בשובו מתקיפה בקרבות עם הצבא המצרי. בטקס מרגש שכלל מטס מרשים השתתפו צאצאיו של מודי אלון, מפקדי חיל האוויר לדורותיהם, אנשי טייסת 101, נציגי הרשות העירונית והנהלת המועצה לשימור אתרים. סמוך למגדל המים מוקמים פסל שיציח את זכרו וגינה ציבורית ביוזמת הקרן להנצחתו. שלט המועצה הוצב בכניסה לשדה ובו סיפורו של המקום.

בד בבד אנו פועלים לקידום שימורו הפיזי של מגדל המים הייחודי ששימש גם כמגדל הפיקוח הראשון. צוות מקצועי מטעם המועצה ערך סקר הנדסי למבנה, ועבודות ההצלה מתוכננות להתבצע במהלך 2020.

מגדל המים, החורשה ומחסני התחמושת מיועדים לשימור בתיק התיעוד שהוכן על ידי אדר' נאור מימר, ובו הומלץ לשימור גם שדה התעופה. שימורם של האתרים הללו נדון בימים אלה במחוז במסגרת תוכנית השימור של העיר, שהופקדה זה מכבר. השדה עצמו נמצא בסכנה עקב שתי תמ"לות (תוכניות מועדפות לדירור) המקודמות במקום ונדונות בימים אלה.

אדרי' נעמה נאמן מזרחי, מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

במחוז חיפה וגליל מערבי מושם דגש משמעותי בתחום הסטוטורי והתכנוני: החל בהקמה של ועדות שימור ברשויות, השתתפות בהן וליווי מקצועי שלהן, עבור בהכנת התנגדויות ותוכניות חלופיות, וכלה בתכנון מפורט לפרויקטים – במסגרת תוכנית האימון לאדריכלים שמרכז המחוז.

התנגדויות וליווי תוכניות

• התנגדות לתוכנית מתאר זכרון יעקב;

• התנגדות שהתקבלה והשגת פשרה בתב"ע לתוכנית כלל נשר – שלב א (מחצבה);

• תוכנית תת"ל 22 למסילה המזרחית של הרכבת, מתחנת חדרה מזרח עד תחנת תעופה. לאחרונה החל ביצוע עבודות השימור בתחנת רכבת חדרה מזרח;

• תוכנית התחדשות עירונית "לב חדרה" ונספח השימור שלה;

• התנגדות להרחבת כביש 721 בקטע שבין כלא 6 למחנה המעפילים עתלית;

• התנגדות לתת"ל 38: הרחבת כביש 65 בקטע שבין חדרה לעפולה, בין מועצות מנשה ופרדס חנה-כרכור.

אימון אדריכלים | תוכנית האימון חונכת ומכשירה שלושה אדריכלים צעירים מתום לימודיהם ובמשך שלוש שנים, ומעניקה להם את הכלים כדי להפוך לאדריכלים בפועל. האדריכלים הם אבנר סגל – במחלקת התכנון במקוה ישראל, מיכה רובינשטיין – במחוז ירושלים, וגילה מרגולין – במחוז חיפה וגליל מערבי.

במסגרת האימון עוסקים המתאמנים במגוון רחב של נושאים שמכתיב רשם האדריכלים – מתכנון להיתר דרך תוכניות עבודה, הכנת תב"עות, תיאום וניהול תכנון; וכן עוסקים בהרחבה בנושאים הייחודיים למועצה לשימור אתרים: תכנון שימור, תיעוד, הכנת תוכניות חלופיות ושימור פיזי. השנה השתתפו המתאמנים בקורס חצי שנתי למשמרים ולמתכננים שהתקיים בשיתוף רשות העתיקות.

המתאמנים הכינו סקרים ותיקי תיעוד, ובהם סקר בתי הכנסת בירושלים, סקר עמק הארזים, סקר בית שמש, תיקי תיעוד בגשר הישנה, בשבי ציון, במצודת שפר ובכפר מסריק. הם גם הכינו תוכניות חלופיות – דוגמת לב קיבוץ חולדה. עוד הם עסקו בתכנון להיתר ובתכנון מפורט – למשל של בית העירייה ברמלה, בית האיכר במטולה, חצר הראשונים בכפר מסריק ועוד מבחר מבנים ומתחמים.

מחוז צפון והעמקים

אורי בן ציוני, מנהל מחוז צפון והעמקים

מרכז המבקרים במגדל המים של תחנת הרכבת ההיסטורית בעפולה | אחד ממיזמי השימור הבולטים בצפון בשנים האחרונות הוא שימורו של מתחם תחנת הרכבת ההיסטורית בעפולה, ביזמת עיריית עפולה ובתכנון אדרי' איל זיו.

המועצה לשימור אתרים פעלה במיזם זה, כולל שימורו הפיזי של מגדל המים, ובימים אלה נשלמות עבודות האוצרות והעיצוב של פנים המגדל שיהפכו אותו למרכז מבקרים המספר את סיפורה של התחנה ההיסטורית בעפולה. את האוצרות והעיצוב מבצעת מטעם המועצה לשימור אתרים חברת טוקן. העירייה מצידה מתחייבת להפעיל מערך מתנדבים שידריכו במגדל המים ובמתחם כולו.

אתר תל-חי: טיפול שימורי מקיף | בחצר ההיסטורית באתר תל-חי זוהו בשנים האחרונות סדקים עמוקים ונרחבים לאורך קטעים ארוכים במבנים. לאחר טיפולים נקודתיים שבוצעו בעבר במבנים עצמם הוחלט באחרונה על טיפול היקפי ומורכב יותר, כזה שיתמודד גם עם תזוזות הקרקע וינסה לפתור את בעיית הסדיקה בראייה סביבתית-מערכתית. הפעולה העיקרית היא הכנת ביסוס חיצוני של כלונסאות וקורה בצמוד למבנים ההיסטוריים, כדי להתגבר על כשלי הבנייה המקורית. וכך, בשנת המאה לקרב תל-חי, תכננה המועצה לשימור אתרים (על ידי אינג' דוד שוורץ) טיפול מקיף, והוא מבוצע בימים אלה (קבלן: אחים סרהנגי). המימון למיזם הוא של ציוני דרך – אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת.

שימור מגרסת מלכיה | מגרסת מלכיה הוקמה בשנת 1950, כשנה לאחר שקם קיבוץ מלכיה, והייתה העוגן הכלכלי הראשי של הקיבוץ בשנותיו הראשונות. ענף המגרסה ניצל את המשאב הטבעי העיקרי של האזור ההררי הטרשי לתעשייה ענפה של סלילת כבישים, תעשיית בלוקים וחומרי בניין.

לאחר התבססות הקיבוץ ננטשה המגרסה, אולם חשיבותה המקומית הניעה מהלך של שימור והחייאה של המתחם. בשנת 2019 שומרה המגרסה על ידי המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, במימון ציוני דרך – אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת, ובשיתוף מועצה אזורית הגליל העליון וקיבוץ מלכיה. העבודות בוצעו על ידי המועצה לשימור אתרים, סדנת שועלי מקיבוץ עין שמר וסדנת מול ההר (שיקום מערכת הגריסה). במהלך שנת 2020 תשלם הקרן לשיקום מחצבות את עבודות השימור באמצעות פיתוח האתר והכשרתו לביקורים.

בית הספר הישן בכפר זמר | בית הספר הישן בכפר זמר הוא בית ספר ממלכתי שראשיתו בשלהי תקופת המנדט הבריטי. המבנה שימש את תושבי הכפר כמסגד לתפילת יום השישי, וכבית ספר לצעירי הכפר (אל-קוטאב) בתקופה שבה מערכת החינוך בכפרים הערביים כמעט לא הייתה קיימת. המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל לקחה על עצמה את שימור המבנה, ובימים אלו מתבצעות עבודות השימור של המבנה ההיסטורי באמצעות החברה הקבלנית אחים סרהנגי ובתכנונו של אדר' בצלאל רינות, משרד בראשית.

באר האנטיליה בכפר כאבול | הבאר השוכנת בקצה המערבי של הכפר היא אתר היסטורי שמנקז אליו סיפורי עבר רבים. זוהי באר אנטיליה, אחת היחידות מסוגה בישראל. הבאר סמויה מעיניהם של הנהגים שעושים את דרכם מכביש 70 שבגליל המערבי אל עבר היישוב כאבול, והם אינם מודעים לקיומה.

"אנטיליה" היא מערכת שאיבת מים העושה שימוש בכלי קיבול הנעים במסילות עולות ויורדות ממעמקי הבאר. מימיה של הבאר – שעומקה כ-19 מטרים – מגיעים מנביעה עמוקה המצויה מצפון-מזרח לבאר עצמה וזורמת לקרביה של הבאר דרך נקבה או סדק בקרקע.

מערכת האנטיליה הונעה בעזרת בהמות. היא הופעלה מדי בוקר ומדי ערב, וכל משמרת שאיבה נמשכה ארבע-חמש שעות. המתקן כלל צמד גלגלי שיניים, שרשרת שנשאה דליי מים, ומוט וציר שהונעו באמצעות פרד. המועצה לשימור אתרים פעלה לשחזור ולשימורה של הבאר, בשיתוף עם המועצה המקומית. העבודות בוצעו בתכנונו של אדר' דוד צור ובאמצעות חברת ארכו. בדומה לפרויקטים נוספים של שימור במחוז המיעוטים, גם כאן אנו מנסים כל העת להעלות את המודעות לשימור. שימור האתר משתלב היטב בפרויקט של קרן קימת לישראל, ההופכת את השטח הסמוך לבאר לפארק נופש.

למימון המיזם שותפים ציוני דרך – אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת, משרד התרבות והספורט, קרן קימת לישראל, רשות העתיקות, המועצה המקומית כאבול והמועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

סיורי מורשת

דרור הלוי, מנהל סיורי המועצה

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל מציעה לציבור הרחב מבחר סיורים מרתקים בנושאי שימור ומורשת ברחבי הארץ, בהדרכת מורי דרך ומומחים מתחומים שונים. הסיורים אינם כרוכים במאמץ פיזי מיוחד, ואנו מציעים לכם להצטרף אלינו וליהנות מחוויה מעשירה וייחודית. לפניכם סקירה קצרה של שניים מהסיורים שהתקיימו לאחרונה:

רעננה – עבר והווה, במלאת מאה שנה לעלייה השלישית סיור בהדרכת יקי ויין – תושב, מורה דרך וחוקר תולדות רעננה בבוקר 2 באפריל 1922 יצאו מתל אביב, בנחישות רבה, תשעה רוכבים בשתי עגלות רתומות לשני פרדים ולסוס. העגלות היו עמוסות בצידו לשהייה ארוכה – מחרשות, אוהלים, מזון ומים, כלי עבודה ושני רובים. בראש הקבוצה עמדו ארבעה יהודים חברי "אחוזת א' ניו יורק", שהגיעו מארצות הברית, ואליהם התלוו שלושה פועלים ושני שומרים חמושים. כעבור כחמש שעות רכיבה צפונה עצרה השיירה על גבעה נישאת המשקיפה על סביבתה, סמוך ליישוב הערבי ח'רבת עזון. החבורה התארגנה לשהייה במקום, שייקרא בפי השכנים הערבים "אמריקה הקטנה", ו"רעננה" (בעגה יידישאית) בפי המתיישבים עצמם.

בסיור המעניין שמענו על אודות הקמת היישוב על רקע ראשית העלייה השלישית, וביקרנו במוזיאון רעננה ובאתרים שונים ברחובות העיר ומחוץ לה בהם מגדל השמירה ובריכת המים, מחנה המעפילים למגורשי קפריסין ובכיכר הילדים שנרצחו על ידי הבריטים ב-1946

מי אתה גוטליב שומאכר? סיור בהדרכת ד"ר שלי-אן פלג -

מרצה וחוקרת, אוניברסיטת חיפה

סיור בעקבות אחד האנשים המוכשרים שפעלו בארץ ישראל בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 בתחומי ההנדסה, התכנון, המחקר הארכיאולוגי והמחקר הטופוגרפי. תרומתו העיקרית של גוטליב שומאכר הייתה לפיתוחה המעשי והמדעי של ארץ ישראל בתקופה רבת התמורות של שלהי השלטון העות'מאני.

במהלך הסיור ביקרנו, בין היתר, בשפך נחל תנינים, וראינו שם את שרידי הגשר שבנה שומאכר לקראת ביקורו של קיסר גרמניה וילהלם השני בארץ ישראל, בשנת 1898; בחיפה שמענו על המזח שתכנן בנמל לכבוד ביקור הקיסר. ביקרנו גם באנדרטה שבטיילת יפה נוף, בביתו במושבה הגרמנית, בבית הקברות הטמפלרי שבו הוא קבור ובאתרים נוספים.

פרטים על הסיורים מופיעים באתר האינטרנט של המועצה: www.shimur.org.il | להתאמת סיורים לקבוצות נא לפנות לדרור הלוי טל' 054-4343427

הכנס הארצי העשירי לאתרי המורשת בשיתוף משרד התרבות והספורט וציוני דרך -

אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת

רוני בר-נתן

זו השנה העשירית ברציפות שבה מתקיים כנס מנהלי האתרים, המרכז את כלל אתרי המורשת הפועלים תחת ארגון הגג של המועצה לשימור אתרים. הכנס הוא נקודת שיא בפעילות השנתית הענפה של תחום פיתוח וחינוך. השנה הכנס הוקדש לנושא "הסיפור". סיפורן של הנשים בציונות הוצג בתערוכה שהופקה במשותף עם מוזיאון "החאן" חדרה, ובהרצאתה של ד"ר שרון גבע על נשים בציונות. בכנס התוודעו גם לסיפורם של שני נערים מעולי עיראק בשנות החמישים. רן כהן, סופר, לשעבר שר וחבר כנסת, שיתף בספרו סעיד המביא את סיפורי ההגירה והקליטה שלו ושל משפחתו.

אלי עמיר חתם את הכנס בשיחה על ספרו המרגש – נער האופניים. בין לבין נהנו המשתתפים מסדנאות מגוונות, ממפגשים אישיים ומהיכרות חדשות, וכמובן גם מהבמה הפתוחה ומהתצוגה, שאפשרו למנהלי האתרים לחשוף תוצרים ורעיונות חדשים, ולהיחשף אליהם. בערב, רגע לפני סיומו של היום הראשון, עלה לבמה אלון אולארצ'יק והנעים את זמננו בשירים מתקופות שונות. אנו מודים לראש עיריית ירושלים משה ליאון ולמנכ"ל משרד ירושלים ומורשת מרדכי בניטה על שכיבדו אותנו בנוכחותם. הכנס הארצי העשירי התקיים בירושלים בהשתתפות יותר מ-160 מנהלי אתרי מורשת. למרות החשש הרב מביקורן של כארבעים משלחות מכל העולם בעיר, ובהן נשיאים, ראשי מדינות ומשפחות מלוכה, היערכות מדויקת ושינוי קל בתוכניות הביאו לכך שהכנס הארצי לאתרי המורשת התנהל בדיוק מופתי וללא כל תקלות.

"אמץ אתר" במחוז מיעוטים

קרן שרעבי רייש ומיקה פופקו

"אמץ אתר" היא תוכנית חינוכית משותפת לבתי ספר ברחבי הארץ ולמועצה לשימור אתרים. מטרת התוכנית היא לחבר את התלמידים לסיפורים של יישוב הולדתם, למורשת המקומית ולתחושת הזהות והשייכות ליישוב. בשנים האחרונות החלה התוכנית לפעול גם בבתי ספר במחוז המיעוטים, ובשנה האחרונה, בשיתוף מנהל מחוז המיעוטים סאמר אל הייב, צברה תאוצה והחלה לפעול במספר הולך וגדל של בתי ספר.

השנה בנינו – בשיתוף עם בית הספר אל-עין שבשפרעם, ובהובלתן של המנהלת גב' זינה עליאן והמורה המלווה גב' ת'אראת חניפס – תוכנית ייחודית לחקר מצודת דאהר אל-עומר שביישוב. בבית הספר לומדים תלמידים נוצרים, מוסלמים ודרוזים. מקרב התלמידים נבחרה קבוצת נאמני שימור, והיא בונה תיק חקר ותיעוד למצודה. הפרויקט נעשה בשילוב חוג הצילום וצוות המדעים בבית הספר, ובשיתוף ההורים.

התלמידים סיירו במצודה, ראינו את ראש העיר ואת ותיקי העיר, חקרו חומרים ומאמרים בנושא, בליווי אדריכל השימור אסעד דאוד ועוד. התוצרים היו, בין היתר, סרט על המצודה בתרגום לעברית ולשפת הסימנים, חוברת לימוד בעברית ובערבית הכוללת טקסטים ודפי עבודה שהכינו התלמידים, דגם של המצודה בשילוב תאורה, ואתר מתוקשב לפרויקט "אמץ אתר". במהלך השנים הקרובות נקדם במסגרת התוכנית פעילות של התלמידים לחקר האתרים ההיסטוריים בעיר וליצירת שביל מורשת ייחודי בשפרעם.

כל מי שעוקב אחרינו קצת נתקל ודאי במספרם הרב של הקורסים וההשתלמויות שנערכים בתחום פיתוח וחינוך ומיועדים לצוותי אתרי המורשת. השתלמות גוררת השתלמות וכנס מוביל לכנס. כך התקיימו בחודשים האחרונים מעגלי הדרכה, שמתנהלים השנה בשיתוף עם החברה להגנת הטבע; קורס מנהלים בהובלת יעקבס; מפגש רכזי הדרכה שנושאו ענייני השעה; קורסים לעיצוב עצמי של חומרים גרפיים ולשכלול המיומנויות באקסל ובאינטגרם ועוד. כולם נובעים מתוך הצרכים של השטח ונתפרים במיוחד עבור אתרי המורשת.

נוסף על כל אלו השתתפנו בלא מעט כנסים בחודשים האחרונים: כנסים לציון פועלם של אישים דוגמת וינגייט ופטרסון; כנסים לציון אירועים מיוחדים, ובהם הכנס השנתי לציון כ"ט בנובמבר. כנס זה הוא יוזמה של פורום הרצל שמובילה המועצה, והשנה הוא התקיים בשיתוף אוניברסיטת תל-אביב; כנס בשיתוף יד יצחק בן-צבי בנושא בריחה והעפלה; וכן כנסים מקצועיים: כנס ההמסרה שמתקיים זו השנה השלישית, כנס טיילות חינוכית, כנס תל-חי ועוד.

בחודשים האחרונים הוקמה בתחום פיתוח וחינוך "מחלקת השתלמויות" בניהולה של הח"מ ובסיועה של עדי טואף. אנו נערכים להרחבת הפעילות אל קהלי יעד נוספים, ולקבלת האחריות לכלל אירועי המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

סדנת היישוב בראשיתו –

גם השימור צריך להתחדש

קרן שרעבי רייש ונחמה אייגנר

הסדנה "היישוב בראשיתו" מתמקדת בהתפתחות היישוב, ומתאימה במיוחד לתלמידי כיתות ד' העוסקים בנושא במסגרת תוכנית הלימודים שלהם. הסדנה פועלת זה כחמש שנים בבתי ספר בכל הארץ, ובמהלכה התלמידים מבינים אילו מבני ציבור הם חיוניים בעת הקמת יישוב, מה תפקידם, והיכן הכי נכון למקם אותם. לאחר מכן הם בונים את דגם היישוב שהם מתגוררים בו. כל אלה תוך כדי למידה על מהות השימור וחשיבותו. בתום חמש שנים שבהן דגמי הקרטון של המבנים נודדים ברחבי הארץ, הם התבלו מעט. לאחר שנבחנו כל האפשרויות, הוחלט במחלקת חינוך ליצור דגמי תלת-ממד עשויים פלסטיק. הדגמים החדשים עמידים יותר, קלים ומאוד מרשימים. לאחר תהליך הצביעה יחל השימוש בדגמים החדשים בקרב תלמידים.

שימוש נוסף לדגמים יהיה בהנגשת נושא סגנונות הבנייה ואלמנטים שונים בבנייה לבעלי לקויות ראייה. אלה יוכלו למשש את הדגמים, העשויים מחומרים עמידים. עוד ישמשו המודלים להנגשת הנושא לבעלי צרכים מיוחדים.

כמה פעמים רציתם להתנסות בשימור ולא היה לכם איך?

קרן שרעבי רייש ונחמה אייגנר

בימים אלה אנו שוקדים על פיתוח נגרר שימור אשר יכיל משחקים, תערוכה, סדנאות יצירה בנושא שימור, תחפשות ועוד. מטרת הנגרר היא לסייע להביא ולהפיץ את נושא השימור לכל מקום בארץ: לימי שיא בבתי ספר במסגרת פרויקט "אמץ אתר", לפעילויות מיוחדות באתרי מורשת בחגים ולאירועים מיוחדים.

השימוש בנגרר יעודד את הסקרנות, ויזמן משחק ולמידה של נושאים שונים הקשורים בשימור: היכרות עם סגנונות בנייה, התנסות בעבודה בכלים של פעם ובמלאכות עתיקות, התחפשות ושחזור תמונות היסטוריות ועוד.

לצד הפעילויות החינוכיות, שוקדת המועצה לשימור אתרים על קידום הפרויקט הלאומי להקמת מוזיאוני המייסדים בעיירות הפיתוח. פרויקט זה, פרי יוזמתה של שרת התרבות והספורט, ח"כ (תא"ל במיל) מירי רגב, המתקיים ב-12 רשויות מוניציפליות שונות, מתקדם בתהליך מסודר המחולק לשלבים: בשלב הראשון מייצרת המועצה עם הרשות המקומית פרוגרמה המציגה את הרציונל הראשוני של הפרויקט, ולצידו את כלל הצרכים התכנוניים, החינוכיים והתיירותיים שנדרשים להבנת הפרויקט. לאחר קבלת אישורה של ועדת ההיגוי הארצית בראשות מנכ"ל משרד התרבות והספורט נחתם חוזה מול הרשות המקומית, מתפרסמים מכרזים לגיוס מעצבים ואדריכלים, והפרויקט יוצא לדרך. בשלב השני נכתב קונספט המציג את האופן שבו הפרוגרמה והרעיון העיצובי משתלבים זה בזה. בשלב זה התוכן כבר מדויק יותר, והעבודה מול ועדות ההיגוי המקומיות חשובה ביותר לדיוק הערכים והמסרים המרכזיים וכן אופני הפעולה הנדרשים: אופני העברת התכנים, אופן התנועה במרחב, הנגשה לאוכלוסייה עם צרכים ייחודיים ועוד.

לאחר אישור שלב הקונספט מתקיים תהליך תכנון מפורט בן חודשים אחדים, ובו המוזיאון מתוכנן בקפידה, לפרטי פרטים. עם אישור התכנון מתחיל הליך הבינוי.

במעלות המועצה מצויה בשלב הבינוי; בשדרות, במגדל העמק, בירוחם ובראש העין המועצה מצויה בתחילת העבודה על התכנון המפורט. שאר היישובים עדיין נמצאים בשלב הפרוגרמה.

בית המייסדים מגדל העמק

אורית אנגלברג ברעם

בית המייסדים ימוקם במגדל המפורסם שהוכרז מבנה לשימור והיה לסמלה של העיר, ונשקפת ממנו תצפית פנורמית מרהיבה. נוסף לתצוגה אשר תראה את ההיסטוריה של מגדל העמק מראשיתה ועד היום, המוזיאון יתמקד בנושא התכנון העירוני והמרחבי.

ועדת ההיגוי העירונית אישרה את קונספט התצוגה, והוא נכנס כעת לשלב התכנון המפורט. סטודיו "גרופה" נבחר לעצב את המוזיאון, וחברת "טוקן – סטודיו לעיצוב" נבחרה להפיק את התצוגה. המבקרים יחזו בסרט פתיחה שבו יספרו תושבי מגדל העמק, ממגוון גילים וארצות מוצא, מה היא מגדל העמק בשבילם, ומה הוא המקום המשמעותי עבורם בעיר. קולאז' התשובות ישולב במפה מאוירת של העיר, ובה יוכלו המבקרים לשתף בתשובותיהם לשאלות אלה. עוד יתמודדו המבקרים עם דילמות הכרוכות בתכנון עיר, וישתפו בשאיפות שלהם עבור עיר מגוריהם. אנחנו יוצאים מכאן לתכנון מפורט ולביצוע.

בית המייסדים שדרות

אורית אנגלברג ברעם

בית המייסדים ימוקם בבית קש"ת – מבנה היסטורי שהיה בית הנוער הראשון בעיירה. התוכן המרכזי של המוזיאון יהיה היותה של שדרות "חממה" יוצאת דופן לשפע של יצירות ייחודיות – החל בשפע הלהקות הצעירות שצמחו בעיר וכלה ביוזמות ייחודיות בכל תחומי החיים.

ועדת ההיגוי העירונית אישרה את קונספט התצוגה, ואנו מצויים בשלב התכנון המפורט. חברת "דיסק-אין פרו" נבחרה לעצב ולהפיק את התצוגה. דרך היצירה המגוונת שנולדה בשדרות – מוזיקה, קולנוע, אומנות פלסטית ושפע יוזמות חברתיות וקהילתיות פורצות דרך – יחשפו המבקרים לתולדותיה של העיר. היצירות של שדרות נולדו לעיתים גם מתוך אתגרים וחוויות כאובות שידעה העיר: איום ביטחוני מתמשך, מתחים עדתיים, בעיות אבטלה ועוד. התצוגה תביא לידי ביטוי גם את כל אלה, ואת כוחם של תושבי העיר לחולל שינוי. עוד יציג המוזיאון את פריחתה ואת שגשוגה של העיר בשנים האחרונות.

שרון עמבר

בית המייסדים ראש העין ימוקם במבנה ההיסטורי לשימור שכיום פועל בו בית מורשת יהדות תימן. מרכז התוכן של המוזיאון יהיה הקשר ההיסטורי של יהודי תימן לארץ ישראל והשפעתם העמוקה על ישראל, בדגש על ראש העין.

קונספט התצוגה והפעילות אופייני ואושר על ידי ועדת ההיגוי העירונית ו"סטודיו אבידני". המבקרים יערכו היכרות ראשונית עם ראש העין ויעברו למרחב "תרבות תימן", שבו יוכלו להעמיק בתרבותם של יהודי תימן. במרחב הבא יעברו המבקרים בתחנות שונות בדרכם של יהודי תימן לארץ ישראל, יחזו במיצג בחלל המעוצב כמטוס העולים ההיסטורי, ויעמיקו את היכרותם עם ראש העין: ממחנה העולים שבו נקלטו מרבית עולי תימן ועד העיר הרב-גונית והפורחת בימינו. אנחנו יוצאים מכאן לתכנון מפורט ולביצוע.

בית המייסדים ירוחם

שרון עמבר

בית המייסדים ירוחם ימוקם במבנה הקיים של בית "עתיד במדבר", בצריפים שישחזרו את צריפי המעברה ובמרחב הסובב אותם על גבעת המעברה ההיסטורית.

הנושא המרכזי אשר סביבו תיבנה התצוגה בירוחם יהיה בחינה והגדרה מחדש של מושגי החלוציות והיזמות בישראל.

קונספט התצוגה והפעילות אופייני ואושר על ידי ועדת ההיגוי העירונית וחברת "טוקן – סטודיו לעיצוב". המבקרים יחזו בסרט פתיחה, בציר הזמן הכולל מוצגים מקוריים, תמונות וסיפורים אישיים, ובמיצג אשר יפרוס את צמיחתה של ירוחם על גבי מפה המוקרנת על הרצפה. הם יבקרו בצריף מייסדים ויפגשו בו במייסדי ירוחם במיצג מרשים ומקורי, ישחקו במשחקים המייצגים את הרוח הירוחמית, ויסיימו באפיית פרנה בתנור הבוץ המסורתי. אנחנו יוצאים מכאן לתכנון מפורט ולביצוע.

פרויקט מעברות

אלעד בצלאל

זה עשור שהמועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עוסקת בחשיבותו של סיפור המעברות בישראל. הוועד המנהל של המועצה קבע כי הנושא הוא יעד חשוב לפיתוח ולקידום. עד כה, ובהובלתו של יוסי אלפי, נוצרה פרוגרמה למוזיאון המעברות, הופקו אירועי בנושא, ואף יצא לאור ספר המביא את סיפורה של המעברה באמצעות מגוון רחב של עדויות. בימים אלה שוקדת המועצה על מציאת קרקע מתאימה להקמת מוזיאון המעברות. בתוך מהלך חשוב זה נצברות בידי המועצה עדויות חשובות, ויש צורך חשוב בארגון בארכיון לאומי מסודר. לשם כך יצרה המועצה לשימור אתרים שיתוף פעולה עם חברת "אידיאה" להקמת ארכיון המשלב פלטפורמה אינטרנטית. בימים אלה החל תחום פיתוח וחינוך בתהליך איתור מתנדבים להקמת ארכיון המעברות הלאומי.

במלאת 150 לייסוד מקוה ישראל, נערך מקוה לשנים הבאות,

מתוך המון כבוד לעבר אך עם חזון וחדשנות שאפיינו את המקום מראשית דרכו

מקוה ישראל נוסד בשנת 1870 על ידי אליאנס-כ"ח (כל ישראל חברים) והיה בית הספר החקלאי הראשון בארץ ישראל. קרל (שרל) נטר, מזכיר הארגון, יזם את הקמתו במטרה לשפר את רווחתם של היהודים באמצעות הקניית השכלה מעשית והכשרה לעבודה יצרנית, ולהכין את התנאים לשיבת היהודים לארץ ישראל. המוסד מילא תפקיד חשוב במפעל ההתיישבות הציוני ובהקמתה של מדינת ישראל. עם השנים נוצר צורך להגדיר מחדש את מוקדי פעילותו המסורתיים ולהתאימם לסביבה המשתנה, בין השאר כדי להתמודד עם הקיצוץ בתקציבים ציבוריים והירידה במספר התלמידים. מאמר זה מוקדש לציון 150 לייסוד המקום, ויסקור בקצרה את המהלכים הנעשים כיום במטרה להבטיח את עתידו ולשמר את צביונו.

מקוה הוקם לצד הדרך מיפו לירושלים, באזור שהיה שומם למדי באותם הימים. אך עם חלוף השנים נבלע בית הספר במטרופולין המתפתח של גוש דן, ועם התפשטות השטח הבנוי סביבו החלו גם לחצי הנדל"ן. ב-1976 יזם השר חיים בר-לב, בוגר בית הספר, את "חוק מקוה ישראל", שנועד להילחם בלחצים אלה, לשמר את ייעודו החקלאי של בית הספר, להגן על אדמותיו ועל צביונו כמרכז חינוכי. במיוחד ביקש להגן על ארבעים הדונמים של הכפר ההיסטורי ועל 13 המבנים שבשטחם, שהוגדרו לימים כמבנים לשימור מחמיר. בהמשך הוגדרו לשימור בדרגות שונות עשרות מבנים ברחבי שטח כפר הנוער, וכך גם העצים ההיסטוריים המפארים אותו.

חוק מקוה בלם אם כן את השתלטותם של גורמים מסחריים על תחנה כה חשובה בתולדות ישראל. מקוה הפך לשמורה ירוקה בלב המטרופולין, המאכלסת כיום שלושה בתי ספר פעילים: תיכון חקלאי חילוני, תיכון חקלאי דתי ובית ספר ישראלי-צרפתי. בסך הכול יש במקוה כ-1,200 תלמידים, חלקם אף גרים בפנימיות שבכפר. לצידם גרים תושבים ארעיים, חלקם מדריכים ומורים בבתי הספר, וחלקם תושבי קבע בעלי בתים קטנים בפאתי המתחם.

הלב ההיסטורי של מקוה ישראל עוצב בהשראת בתי חווה צרפתיים וגרמניים מהמאה ה-19. בתי האבן נבנו מאבני כורכר שנחצבו במקום, ויופיים ניכר למרות גילם וסימני הזמן שדבקו בהם. סגירותו של המתחם הגנה עליו לאורך השנים מפני השתלטויות נדל"ניות ופיתוח מיותר, אך הובילה במהלך השנים גם להתדרדרות הפיזית עקב תחזוקה לקויה או שיפוץ תוך שימוש בחומרים לא נכונים, נטישת חלק מהמבנים או הסבתם לייעודים שונים – מחסנים למשל, סגירת ופריצת פתחים בקירות, כיסוי ציורי הקיר והתקררות, מפגעים אסתטיים דוגמת מזגנים ותריסולים, סדקים שנפערו בקירות ועוד.

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל נלחמה ופעלה מיום הקמתה למען שימור צביונו וייחודו של המקום, בהיבט ההסברתי ובהיבט הפיזי (התייעוד והשימור הפיזי). קשה להאמין, אך בשנות השמונים הבתים ההיסטוריים

היו מיועדים להריסה על פי תוכנית פיתוח שהוכנה למקום. המועצה סייעה בתחזוקה ובשימור של המבנים: גייסה משאבים להצלחתם, קידמה תיעוד היסטורי, סקרים הנדסיים ותוכניות, וכן הובילה עבודות שימור שונות ומורכבות במתחם. המועצה אף קבעה בו את משכנה, ב"בית המורים הישן", כחלק מאמירה ציבורית באשר לחשיבותו של המתחם ההיסטורי ולצורך בהבטחת שימורו.

גורמים אחדים פועלים יחדיו למען עתידו של מקוה ישראל, מתוך הכרה בכך שהמפתח להצלחת התהליך הוא קיומו של הליך משותף בחשיבה, בתכנון, בביצוע ובפיקוח. היות שמקוה ישראל נחשב שטח גילי (תא מרחב עצמאי השייך לאליאנס ולמדינה) פועלת הוועדה המחוזית כוועדה המקומית לתכנון ובנייה, וגם מפעילה את ועדת השימור. בשלב הראשון בוצעו שני הליכים: האחד, שהמועצה לשימור אתרים הייתה ממובילי, היה קידום סקר אתרים כולל לכל מקוה ישראל, והשני הכנת תיעוד היסטורי אדריכלי והנדסי לכל אחד מהמבנים ומהאתרים ההיסטוריים החשובים. עוד קודמה סדנת חזון, במטרה לגבש את חזון מקוה ישראל. בסדנה זו השתתפו כשבעים אדריכלים, מתכננים, אנשי חינוך ונציגי גופים בעלי עניין: הנהלת מקוה, נציגי הנהלות בתי הספר השונים, אנשי אליאנס וקרן רש"י, מינהל התכנון, אנשי המועצה לשימור אתרים, אנשי תרבות וחינוך, נציגי ממשל, נציגי עיריית חולון ונציגי פארק אריאל שרון השכן. חזון מקוה ישראל כפי שגובש הוא חיבור האדם לאדמה בלב המציאות הישראלית האורבנית, והנחלת דרך חיים המבוססת על כבוד האדם, שמירת הטבע ואהבת הארץ. כדי לערוך שינויים מבניים במערך המישיקי והחינוכי שלו, לייצר תנאים שיאפשרו שיתופי פעולה ויקנו גישה לידע, למומחיות ולמשאבים.

מחזון זה נגזרת פעילותו של מקוה ישראל בכפוף לכמה ייעודים:

1. מקוה ישראל כמוסד חינוכי חקלאי: אכסניה למגוון פעילויות מגוונות המכוונות להקניית ידע, מיומנויות עבודה ומחקר הקשורים בחקלאות ובחברה; מעורבות בקידום חקלאות המאה ה-21 – חקלאות רב-משימתית ורב-תפקודית העוסקת בהזנה, בהתיישבות ובקיימות.

2. שימור האתר ההיסטורי: האתר הוכר כמרחב מורשת ייחודי בעל ערך לאומי, וכאחד מחמישים נופי התרבות של מדינת ישראל. עוד נקבע כי יש לפתחו תוך שימת דגש על שלושה נדבכים מרכזיים:

- מורשת נופית וחקלאית: שימור שדרות העצים ההיסטוריות, מערכת המים ההיסטורית, הגן הבוטני, עצים ותיקים ברחבי הכפר, שטחים ששימשו בעבר לחקלאות, ובהם מטעים, פרדסים וכרם, גינות ושבילים בגרעין ההיסטורי ובמקומות נוספים בכפר.
- מורשת התיישבותית: מבנים ותשתיות ששימשו לפעילות החינוכית התיישבותית בשנים 1870–1948, ובהם מבני הגרעין ההיסטורי, בית וואהל בגן הבוטני, הרפת המודרנית הראשונה, מבנה המכורת הראשונה, מבני מגורים ששימשו את עובדי ומורי בית הספר החקלאי ועוד.

- מורשת תרבותית: סיפורים, עדויות אישיות, קטעי עיתונות, חומרי תיעוד טקסטואליים ואודיו-ויזואליים; שירה, ספרות, יצירות אומנות וחפצים הקשורים בתרבות הקהילה וברוח המקום, ומסייעים להבינן ולהנחילן לדורות הבאים.

3. ריאה ירוקה מטרופולינית: ככזה הוכלל מקוה ישראל בחזון הפארק המטרופוליני על שם אריאל שרון (חירייה לשעבר), אך שמר על עצמו תחת חוק מקוה ישראל. כדי לעמוד במשימה פועל המוסד ליצור תנאים מתאימים לפתיחת המתחם לציבור ולפתח עבור הקהילה תפקודי פנאי, מורשת ונופש.

כדי להוציא לפועל את החזון שסורטט קודמה תוכנית מתאר מרחבית שמסדירה את השימושים בראייה עתידית, ומאפשרת פיתוח משולב של שלושת היעדים שפורטו לעיל. תוכנית המתאר המקודמת בימים אלה כוללת פרקים הקשורים בפיתוח הכלכלי, החקלאי והתיירותי, בשימור, בתשתיות, בחינוך ובקהילה. תוכנית זו היא תנאי מקדים לכל תהליך שינוי במקוה. עוד דובר על העמדת משאבים לטובת שימור המבנים, וכן על הצורך בהסדרת התנאים לקליטת מבקרים ולפתיחת המתחם לציבור: גידור טבעי, הסדרת שבילי אופניים ושילוט.

כן נקבע כי תוקם קריית חינוך חדשה לכל בתי הספר שפועלים במתחם, במימון המדינה, אליאנס וקרן רש"י. עוד נקבע כי תכנון הקריה החדשה והנוף סביבה ייעשה מתוך תפיסת תכנון בת קיימא, שימוש בחומרים ובמאפיינים של הבנייה המקוואית המקורית, במטרה לשמור על אופיו של המקום.

לצד הקמתם של מבני בתי הספר החדשים בשטח הקריה החדשה קודם הליך שימורם של המבנים ההיסטוריים. ראשית הוכנו תיקי תיעוד מעמיקים וסקרים הנדסיים שהובילה המועצה לשימור אתרים ונעשו במימונה ובמימון קרן רש"י ומשרד ירושלים ומורשת. הליך השימור של בתי המתחם ההיסטורי אמור להימשך כעשור; עד כה שומרו בית הנהלה, בית המורים, בית הכנסת, מבנה מרכז המבקרים, בית המתמחים, בית סולד ובית נטר. כן נעשו עבודות שימור בשדרת הדקלים ובגן הבוטני, ובימים אלה נעשות ההכנות לשימורם של שרידי מערכת המים הייחודית במקוה. שני מבנים נוספים חשובים שתועדו ונעשו להם תוכניות הנדסיות הם היקב ובית המחסנים.

קריסת היקב

העבודות ביקב של מקוה, שנבנה בשנת 1893 כאחד מהמבנים הראשונים במתחם, אמורות היו לצאת לדרך בינואר 2020. היקב נבנה במתכונת דומה לזו של יקבים באירופה, ומזכירה גם את היקב במושבה הטמפלרית שרונה שתכנן אותו המתכנן הטמפלרי תיאודור זנדל. מרתפי היקב חצובים בסלע הכורכר; המרתף נבנה מכמה קמרונות כורכר, ומעליהם נבנה עוד מבנה, בעל גג רעפים. בשנים 1928–1948 שימשו מרתפי היקב כ"סליקים" להסתרת כלי נשק, ונערכו בהם טקסי השבעה לארגון ה"הגנה". היקב היה אתר תיירות מרכזי במקוה, ובמרתפיו חזרו התלמידים לייצר יין.

לפני חודשים מספר זיהו אנשי המועצה סימנים להתדרדרות של המבנה, והוחלט לסגור אותו לביקורים עד שיבוצעו בו עבודות הצלה ושימור. ביצענו במקום עבודות חיזוק ראשוניות, הוכנה תוכנית הנדסית, אבל לצערנו כמויות הגשם הכריעו את המבנה. שניים ממרתפיו קרסו עם כל הקומה שמעל ועם גג המבנה. בתמיכת הנהלת הכפר לקחה על עצמה המועצה לשימור אתרים את מלאכת התייעוד ואת הכנת תוכניות הייצוב והשימור. כל הגורמים פועלים יחדיו כדי להבטיח את יישומו של תהליך השימור באתר.

מרכז המבקרים פועל בליבה ההיסטורית של מקוה ישראל זה יותר מ-25 שנים. המרכז הוא חלק מרכזי וחשוב בהנחלת המורשת של מקוה, ועושה זאת באמצעות מערכי ההדרכה שמפתחים בו, הספורים הייחודיים והאירועים. צוות מרכז המבקרים פועל לריכוז מידע בכל הקשור למורשת המקום, והוא שותף תומך ופעיל בכל עבודת חקר והכנת תיקי התייעוד למבנים ההיסטוריים. המרכז מייצר חוויה ייחודית המשלבת בין מורשת, היסטוריה וחיבור לאדמה. הוא מעניק לקהל המבקרים בו חוויה מעשירה ומלמדת אשר במרכזה העובדה כי גם היום, לאחר 150 שנה, מדובר בבית ספר חקלאי פעיל אשר שם דגש על חקלאות ועל פיתוחים טכנולוגיים בתחום עבודת האדמה.

הספורים במרכז המבקרים מותאמים למגוון קבוצות גיל, וכל סיור כולל מגוון פעילויות ומוקדש להנחלת ערך מיוחד בקרב המשתתפים. כך, בספורים המותאמים לילדי הגן מושם דגש על העבודה בחקלאות ועל ענפי החקלאות השונים במקוה, בהתאם לעונות השנה: ספורי פרס בחורף, ספורים בעקבות גידולי החיטה והכנת פיתות באביב, ובקיץ – ביקור בכרם והתנסות בהכנת היין.

בספורים המועברים לתלמידי הכיתות הנמוכות בבתי הספר היסודיים הדגש מותאם לתוכנית הליבה של משרד החינוך. בהתאם לכך מתוכננים ספורים לכל שכבת גיל. לדוגמה, בספור "חומרים בשימוש האדם", המיועד לכיתות א'-ב', לומדים התלמידים על אבן הכורכר אשר שימשה לבניית המבנים באתר ההיסטורי. תלמידי כיתות ב' זוכים לסיור באתר ההיסטורי בדגש על הגעתם לגיל לימוד תורה, וכך משולבות בספור ההיסטורי גם דמויות תנ"כיות דוגמת שרה ואברהם. בספור "כל ההתחלות" לומדים תלמידי כיתות ג'-ד' על סיפורו של מקוה ישראל; על המערה החצובה בסלע הכורכר, שבה התגוררו מייסדי בית הספר ותלמידו הראשון, ועל גלגוליו של בית הספר. בכיתות ה'-ו' הדגש בספורים הוא על ארגון ה"הגנה", אשר פעל במחתרת בתוך מקוה ישראל החל בשנות העשרים של המאה הקודמת. התלמידים מתנסים במשימות מגוונות, ובמסגרתן משחזרים את פעילות ה"הגנה" ולומדים על תלמידי בית הספר החקלאי הראשון אשר התגייסו לשורות המחתרת. תלמידי בתי הספר העל יסודיים מגיעים למקום במסגרת לימודי של"ח במסגרת סדנת "המהפך הציני במישור החוף".

בוגרי מקוה ישראל נוהגים לבקר במקום באופן תדיר. הם מגיעים למפגשי מחזור מרגשים שאנו שותפים להם ולספורים שורשים, ואף מקיימים במקום אירועים משפחתיים. מסורת זו מעוררת אצל הבוגרים רגעי נוסטלגיה, ומרכז המבקרים זוכה לסיפורים נדירים מפיהם ולתמונות.

עוד אפשר להשתתף בפעילויות המקשרות בין מקוה ישראל לבין ההיסטוריה של עם ישראל או החגים השונים: ספורים הקשורים לארבעת המינים בחג הסוכות; ספורי עששיות בחנוכה; הפנינג משפחות בפסח; יום פתוח ביום העצמאות, בדגש על מקומה של מקוה בכוח המגן הישראלי; סיור בסגנון "חדר בריחה" בגן הבוטני ב"ג בעומר; קייטנות ייחודיות המשלבות מורשת וחוויה לילדי חולון ועוד.

לצד הספורים הוותיקים, המוכרים והאהובים, החידושים בפעילויות שמציע מרכז המבקרים לאורך השנים מאפשרים לו להיפתח ולהישפך לקהלים חדשים: ילדים, נוער ומשפחות אשר מורשת הארץ ואתריה חשובים להם.

כלל הפעילויות המתקיימות באתר מחזקות את חזון מקוה ישראל – שימור המורשת ורוח המקום – ומוכיחות כי בית הספר החקלאי רלוונטי ומהווה גורם חשוב בפיתוח ובחשיבה על חקלאות המחר, וכי החקלאות עודנה חיה, קיימת ומתפתחת.

המורשת המקוואית

רון צפיר, מנכ"ל כפר הנוער מקוה ישראל

כפר הנוער מקוה ישראל הוא מתחם חינוכי-ציוני-חקלאי המחנך לאהבת האדם, האדמה, הטבע והמולדת. הכפר נשען על המורשת המקומית, ובהשראתו פונה אל העתיד. מיום ייסודו ועד היום יש למורשת המקוואית משמעות רבה. המבנים ההיסטוריים מעניקים לנו השראה וכבוד בנוכחותם, והם ביטוי משמעותי למורשת. זאת ועוד, סביב המבנים השתרשו עצים וצמחים המספקים אוויר נקי של טבע שהוא נוף תרבות.

החיים במרחבי הכפר מעניקים לשוהים בו תחושת אחריות לשמירה על הקיים. תלמידי הכפר והצוות מכוונים לשמירה על הרצף של המורשת הציונית והחינוכית מאז קרל נטר.

במאמץ לשימור מקוה ישראל מעורבים עשרות גופים. בהובלתם של הנהלת מקוה ישראל, ארגון כי"ח (כל ישראל חברים), המוכר גם בשם אליאנס), קרן רש"י, מינהל התכנון, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ואחרים, פועלים כל הגורמים יחדיו במטרה להבטיח את עתידו, ולצד השימור של ייחודו להחליט לאיזה כיוון יתפתח הכפר, עד כמה ייפתח לקהל הרחב, ועד כמה, אם בכלל, ייכנסו לשטחו גורמים מסחריים.

מצודות הטגארט נבנו במיזם יוצא דופן בין שנת 1939 לשנת 1942, על פי תפיסת הביטחון שהביא עימו סר צ'ארלס טגארט משירותו בהודו. במהלך מלחמת העולם השנייה, במבצע לוגיסטי חסר תקדים בהיקפו, נבנו יותר משישים מצודות. הן פזורות בנקודות אסטרטגיות על פני כל ארץ ישראל המנדטורית, ומהוות דוגמה יוצאת דופן ואף ייחודית בעולם כולו לבניית מערך ביטחוני רחב היקף בתקופה כה קצרה. המיזם יושם תוך שימוש בקרקע זמינה, תכנון מרכזי ומודולרי של מחלקת העבודות הציבוריות המנדטורית, שימוש באלמנטים זהים שיובאו מאנגליה וביצוע על ידי כמה חברות קבלניות, יהודיות וערביות.

עם קום המדינה עברו רוב המצודות לידי כוחות הביטחון, ומרביתן משמשות עד היום ייעוד ביטחוני, משטרתי או צבאי, וכן את שירות בתי הסוהר. כיום חלק מהמצודות מתפנות, והן עוברות שימור תוך שינוי ייעוד. שתי דוגמאות לשימור כזה מתרחשות בימים אלו. האחת, בדרך שבין נס-ציונה לראשון לציון, היא מצודת צרפנד אל ח'ראב. מאז קום המדינה הייתה המצודה בשימוש הצבא, ושכנה בה המפקדה של פיקוד העורף. לאחרונה, במסגרת פינוי מחנות צה"ל מאדמות "מניבות" במרכז הארץ, התפנה גם הטגארט הזה. עיריית נס-ציונה הכינה תב"ע לחלקה הגדולה שהתפתחה, והגדירה את המבנה ההיסטורי לשימור. בשיתוף פעולה פורה בין משרד האדריכלים V5, חברת שפיר (שרכשה את האתר) והמועצה לשימור אתרים – שבעידודה של עיריית נס-ציונה פיקחה על התכנון והשילוב של המצודה בתכנון העתידי – נוצרה תוכנית פורצת דרך ובה מבנה טגארט קיבל ייעוד מסחרי תוך שמירה על האלמנטים האדריכליים בעלי הערך (בינתיים בתכנון). בצורה ששומרת על כבודו וחשיבותו.

הדוגמה האחרת היא מצודת טגארט ברמלה, המשמשת עד היום את מפקדת מחוז מרכז של המשטרה. במסמך מדיניות למרכז העיר אשר הוצג ואושר בוועדה המחוזית נקבע כי הטגארט, שנבנה כתחנת משטרה עירונית, ישומר כחלק מהמונומנטים החשובים במרחב ויקבל ייעוד מלונאי. בשלב הבא יעשו העירייה ורשות מקרקעי ישראל תב"ע מפורטת למקום, ובה ייקבעו הכלים לשימור המבנה תוך שילוב השימושים המלונאים בו ומתן תמריצים כלכליים לעידוד השימור.

במשך כשמונים שנה שימשו מבני הטגארט כמתקני ביטחון ושירתו את כוחות הצבא, המשטרה וארגוני ביטחון בריטיים. עם השנים התרוקנו מבנים אלה, וחלקם עומדים כיום נטושים לצדי דרכים ראשיות ובמקומות בעלי נצפות גבוהה. אין ספק כי עצם קיומם הסדרתי, צורתם הייחודית, מיקומם, אופיים המבוצר וצורתם האדריכלית ראויים לשימור. שינוי ייעוד של מבנה צבאי מסוגר לייעוד מסחרי/מלונאי/ציבורי – שפתוח לציבור הרחב וצריך להזמין אליו את המבקרים – יביא לשינוי תפיסתי ולמודעות בקרב הציבור הרחב, שהתרגל לראותם במרחב אך עד היום לא נחשף לייחודיות ולחשיבות של מיזם הטגארטים.

שיתוף פעולה בינלאומי בינלאומי

תמר טוכלר, מנהלת המחלקה ליחסים בינלאומיים

יעל אטקין, רכזת פעילות בינלאומית, המחלקה ליחסים בינלאומיים

שיתוף פעולה עם איטליה

פרויקט Med-Art Israel

זה כשנתיים עובדת המחלקה ליחסים בינלאומיים בשיתוף פעולה הדוק עם הארגון האיטלקי אסוריסטאורו (Assorestauoro) – ארגון הגג של גורמים וחברות העוסקים במלאכת השימור באיטליה. המטה הראשי של הארגון ממוקם במילאנו ופועל בכל איטליה מול חברות מסחריות, ארגונים, אדריכלים ומומחי שימור. עוד מקיים הארגון שיתופי פעולה עם ארגוני שימור מגוונים מרחבי העולם – ארצות הברית, צרפת, רוסיה, מלטה, לבנון, סוריה, ארגנטינה, איראן וטורקיה. ראשיתו של שיתוף הפעולה עם המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל הייתה במשלחת מקבלי החלטות בשנת 2016, אז התארח מנהלת המחלקה תמר טוכלר במשך כשבוע באיטליה, השתתפה בסדנאות ובהרצאות ונפגשה עם בעלי תפקידים מקבילים מרחבי העולם. בעקבות זאת הוחלט לקדם פרויקט חדש ומורחב בשם Med-Art Israel, המשותף לארגון אסוריסטאורו, המועצה לשימור אתרים, מחוז אמיליה רומאניה, משרד החוץ האיטלקי ונציבות הסחר האיטלקית. ההסכם כלל כמה פרויקטים משותפים, ובהם משלחת מקבלי החלטות (יוני 2018); השתלמות בשימור פיזי באזור פומפיי ובסציליה (יוני 2019); משלחת מנהלים בינלאומית לתערוכת השימור בפררה (Salone del Restauro di Ferara), שבה לקח חלק גם מנכ"ל המועצה לשימור אתרים עמרי שלמון (ספטמבר 2019); משלחת מקבלי החלטות לצפון איטליה (נובמבר 2019); אירוח משלחת מקצועית של כמה חברות מאיטליה העוסקות בשימור (החברות בארגון אסוריסטאורו) שהשתתפו בתערוכת השימור ובכנס הבינלאומי ה-5 שנערך בהבימה בדצמבר 2019.

שיתוף הפעולה הפורה עתיד להימשך גם בשנת העבודה 2020. כבר מתוכננים סדנת שימור פיזי במאי 2020, וכן קידום פרויקט בילטרלי לשיתוף פעולה בתחום השימור הפיזי, שאמור להיות מושק במסגרת תערוכת השימור בפריז באוקטובר הקרוב.

תערוכה וכנס השימור הבינלאומי ה-5

הבימה, 10 בדצמבר 2019

יותר מאלף איש השתתפו השנה בתערוכה ובכנס השימור הבינלאומי שנערך באולם הבימה זו השנה ה-5. זוהי פלטפורמה חשובה ויחידה מסוגה בישראל, המאגדת יחדיו את כל הארגונים, הגורמים והגופים העוסקים בשימור. השנה הוקדש הכנס לנושא "שימור המורשת כמנוף להתחדשות עירונית" והוא נערך בשיתוף מינהל התכנון בראשות של מנכ"לית מינהל התכנון דלית זילבר, שאף פתחה את הכנס. עוד בירכו מנכ"ל משרד התרבות והספורט יוסי שרעבי, ראש אגף בכיר מורשת במשרד ירושלים ומורשת נתנאל מזא"ה, מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עמרי שלמון, ומנכ"ל רשות הטבע והגנים שאול גולדשטיין. באירוע נכחו נציגים של נציבות הסחר האיטלקית, נציגי משרד התרבות הצרפתי ועוד.

בכנס התארחו מומחים מאיטליה, מפורטוגל ומצרפת, והציגו פרויקטים של התחדשות עירונית בטורינו ובמילאנו, שימור של בית קברות יהודי במנטובה (איטליה), פרויקט התחדשות עירונית ושימור בעיר ההיסטורית גימרייש (פורטוגל), המתקיים בשיתוף הקהילה, ושימור כנסיית נוטרדאם לאחר השרפה. בתערוכה התארחו, לראשונה בישראל, משלחת חברות מתערוכת השימור של פרארה, בסיוע ובשיתוף ארגון אסוריסטאורו, וכחלק מפרויקט Med-Art Israel 2019. במסגרת התערוכה נערכו לראשונה פגישות אישיות במתכונת של B2B בין נציגי החברות מאיטליה לבין מומחי שימור וחברות מקומיות מישראל.

את הכנס הבינלאומי והתערוכה חתם אירוע חגיגי שהתקיים בלב העיר הלבנה במעמד שגריר איטליה בישראל ג'אנלואיג'י בנדטי, ראש המחלקה הכלכלית-מסחרית בשגרירות איטליה פרנצ'סקו מאוצ'י, נציגי משרד החוץ, נציגי שגרירות צרפת בישראל ויו"ר הוועדה ליחסים בינלאומיים עמוס ערן.

ההרצאות זמינות באתר התערוכה והכנס. Shimurmiv.co.il

משק האוצר, כפר-סבא: שימורו של סמל והפיכתו לעוגן לשמירה על ייחודו של מרחב כפרי פתוח

פרופ' עירית עמית-כהן, חברת הוועד המנהל של איקומוס ישראל ושל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, ראש תחום שימור ופיתוח נוף ונכסי תרבות, המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה, אוניברסיטת בר-אילן

השטחים הפתוחים בשרון הולכים ונעלמים, ולא לה שנותרו ייחוד כפול. האחד – הם סביבה אקולוגית המשמרת מגוון מינים, בעלי חיים וצמחים; והאחר – היותם נוף כפרי ובו מרקמים כפריים בנויים, שדות חקלאיים, מטעים ושרידי מורשת תרבות שהם עדות לאירועים ולדמויות שהן חוליות היסטוריות בתולדות האזור והמדינה. מפגש ייחודי זה עונה להגדרה שהתקבעה בתכנון הארצי – נוף כפרי פתוח (תוכנית מתאר ארצית משולבת לבנייה, לפיתוח ולקליטת עלייה, 1993), אך לא רק. זהו נוף תרבות שאת היצירה התרבותית ההיסטורית הגלומה בו אי אפשר לאפיין ולהוקיר ללא הסביבה הפיזית, מבנה הנוף, הקרקע והטופוגרפיה.

האזור ממזרח למרקם העירוני של כפר-סבא מייצג את כל זה. זוהי רצועת נוף פתוח ובליבה משאר היסטורי: "משק האוצר" שנקשר ביהושע חנקין – אותה דמות אגדית שדבק בה הכינוי "גואל הקרקע". ב-23 בדצמבר 2019 נחנך האתר, ולמרות מיקומו בשולי השטחים הבנויים הוא נכלל בשביל הראשונים – מסלול הליכה משולט בין אתריה ההיסטוריים של כפר-סבא. לשינוי שחל במעמד האתר, לפיתוח ולשילוט שותפה המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

סיפורו של אתר

בשונה מרכישות הקרקע שיועדו לקרן קימת לישראל, סיפורו של משק האוצר הוא אחר. רכישת הקרקע ממזרח לכפר-סבא ייצגה יוזמה פרטית לקניית קרקע, לנטיעת פרדסים ולהקמת חוות, חברות מטעים ומושבות.

במהלך חייו כתב יהושע חנקין תוכניות התיישבות אחדות. באמצע שנות העשרים של המאה ה-20, כשקצב רכישות הקרקע וההתיישבות על ידי הקרנות הלאומיות, קק"ל וקרן היסוד, לא הניח את דעתו, כתב חנקין תוכנית התיישבות וקרא בה לשלב במפעל ההתיישבות את היזמה הפרטית. על פי תוכניתו ירכשו יזמים פרטיים שטחים נרחבים ויקימו בהם אחוזות מטעים. לימים, כאשר הפרדסים יניבו, יקצו בעליהם מרווחיהם סכום מסוים וימסרו אותו כהלוואה לקרנות הלאומיות. אלה יממנו באמצעות רכישת קרקע לאומית והקמת יישובים עבור הפועלים – קיבוצים ומושבים. התוכנית תאמה התפתחויות כלכליות וחברתיות שהתחוללו במחצית השנייה של שנות העשרים, עת הופיעו יזמים פרטיים שביקשו להקים במישור החוף חוות ואחוזות מטעים.

מוסדות ההון הלאומי הטילו ספק "בהצלחת הצד הפיננסי" של תוכנית חנקין, וגם נרתעו מ"עוצמת היקפה ומעופה של התוכנית". חנקין, מכיוון שלא נמצאה לתוכניתו אוזן קשבת, החליט לממשה בעצמו, ובשנת 1928 הקים חברת מניות פרטית וקרא לה "האוצר הארצי-ישראלי עברי לחקלאות".

חברת המניות קבעה לעצמה 29 מטרות, אבל הדגישה בעיקר שתיים. האחת: "לאסוף הון אשר יושקע באופן שישימש מקור הכנסה קבועה לשם פעולות ההתיישבות של יהודים בארץ ישראל". עיקר ההשקעה צריכה הייתה להיות באדמת שלחין שאפשר לטעת בה "תפוח זהב, גפנים ותאני חווה [בבנות]". האחרת: לייסד שני בנקים – "בנק להתיישבות יהודית", שינוהל על ידי קרן היסוד, ו"בנק יהודי לקרקעות", שינוהל על ידי קרן קימת לישראל. כדי לממש את מטרות החברה נאסף הון התחלתי בסך 25 אלף לא". הון זה התחלק לעשר מניות שרכשו המייסדים, כולם מקורבים לחנקין, בשווי 1,000 לא"י למניה, ול-15 אלף מניות רגילות ששווי כל אחת 1 לא"י, שעמדו למכירה והופנו לקונים פוטנציאליים.

פעולות ההתיישבות נחלקו לשלושה: המפעל הראשון של החברה היה ייסוד "משק האוצר", ובלשונו של חנקין "פרדס האוצר", באדמות שמצפון לכפר-סבא. המפעל השני – רכישת קרקעות בשפלת החוף להקמת מושבות מטעים עבור אנשי ההון הבינוני. המפעל השלישי – "טיפוח האוצר הטבעי הגדול שהיה ברשותה – הוא חוף הים של חפציבה על יד חדרה".

פרדס האוצר ניטע על קרקע שרכש יהושע חנקין בשנת 1930, ומייד לאחר הנטיעה החלו להיבנות מבני החווה: חומה ובה שני שערים; בצד המערבי הוקמו שני מבני אבן, האחד שימש למגורי הפועלים והאחר מבנה משרדים

למנהל החווה, וצמוד לו – בית אימון לאפרוחים. באר אחת נחפרה בתוך החצר סמוך למבנה המגורים, ובאר שנייה נחפרה בשטח הפתוח שיעד לנטיעה. בשנות השלושים הועסקו בחווה פועלים שאת הכשרתם קיבלו בבית הספר החקלאי מקוה ישראל ובמשקי האיכרים בכפר-סבא. אחדים מהפועלים התגוררו בכפר-סבא ואחדים בחווה, וכולם קיוו להתיישב בבוא היום על קרקעות פרדס האוצר. החווה עלתה לכתרות עם פרוץ המרד הערבי ב-21 באוגוסט 1936. בימים שבין 23 ל-26 באוגוסט 1936 התפרסמו בעיתונים "דבר", "ידיעות אחרונות" ו"הצופה" כתבות רבות על הרוגי משק האוצר ועל הסכסוך המתמשך על הקרקעות. בכתבות דווח כי בערב שבת (ג' באלול תרצ"ו, 21 באוגוסט 1936) התנפלו ערביי קלקיליה על מכונית שהייתה בדרכה מהחווה לכפר-סבא, רצחו ארבעה פועלים ופצעו שלושה. אחד ההרוגים היה מנהל העבודה מאיר בלקינד, בנו של שמשון בלקינד – אחיה הבכור של אולגה חנקין.

החווה הוסיפה לפעול עוד שנים מספר, ולאחר פטירתו של יהושע חנקין התפרקה גם חברת "האוצר הארץ-ישראלי עברי לחקלאות בע"מ" (16 בנובמבר 1951). הקרקע נמסרה לרשות כפר-סבא לשמש עתודה קרקעית להתפתחותה, החווה נעזבה, והמבנים נותרו בשימוןם והתפוררו עם השנים.

מעטים שמעו את סיפורו של משק האוצר, אך המטיילים, תושבי כפר-סבא והאזור מכירים את השרידים כחלק בלתי נפרד מנוף השרון. שמירתו של השטח הפתוח ושיקומם של השרידים יהפכו ריאה ירוקה זו למקור להנאה, ללמידה ולחוויה.

לאחרונה נתבשרנו בבשורה מבורכת וחשובה על קבלת תמיכה של מיליון ש"ח, שתכליתה שימור מורשת אתר "משק האוצר" בכפר-סבא וכן עבור שימור המסדרון האקולוגי שבו שוכן האתר. אישור התמיכה הגיע מרמ"י (רשות מקרקעי ישראל), עבור שימור שטחים פתוחים.

בהזמנת המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עורכת בימים אלה ד"ר אסתי ינקלביץ תיק תיעוד לתחנת משטרת נהלל. התיק כולל תיאור של תהליך ההקמה והתפקוד של התחנה בתקופת המנדט, ואת המאבק להצלת התחנה. התיעוד מתבסס על חומר ארכיוני מנדטורי, בעיקרו מארכיון המדינה, ובו התוכניות המקוריות ותצלומים. כן מוצגת תוכנית השיקום והשימור שהכין האדריכל פרדי כהנא בתחילת שנות התשעים ובוצעה על ידי צוותי השימור של המועצה לשימור אתרים.

שיתוף ציבור בגוש עציון

איציק שוויקי, מנהל מחוז ירושלים

ברחבי גוש עציון ניצבים מבנים היסטוריים המספרים את תולדותיו של הגוש. ב-20 בנובמבר 2019 התקיימה במתנ"ס המקומי ועידה שהוקדשה לאתרי המורשת באזור, והשתתפו בה מאות מתושבי גוש עציון. הערב התקיים בשיתוף המועצה לשימור אתרים, מועצה אזורית גוש עציון, עמותת התיירות ובית ספר שדה כפר עציון. כולם התכנסו לוועידה משותפת בהובלת אנשי מקצוע ושטח, כדי לספר על העשייה למען שימורם של הנכסים ההיסטוריים ועל הצורך בהרחבתה למען הדורות הבאים.

מקוה ישראל מארח

חן צוק הלוי, מנהלת מרכז מבקרים מקוה ישראל

בחודש דצמבר 2019 אירחנו לסיור מאה משפחות שכולות של מערך ההגנה האווירית. הסיור התקיים בדגש חג החנוכה ועסק בגיבורים ובגיבורות אשר עיצבו את בית הספר החקלאי הראשון בארץ ישראל. במהלך הסיור ביקרו המשפחות בתחנות מפתח באתר ההיסטורי ולמדו על פועלם של הגיבורים השונים, ובהם יעקב קרל נטר, אשר פעל ללא לאות למימוש חזונו בדבר הקמתו של בית ספר חקלאי; התלמיד מוסה גולדנברג, אשר הביא את מהפכת השפה העברית לבית הספר; גאולה פרדקין, התלמידה הראשונה בבית הספר וגם לוחמת ה"הגנה" (סניף מקוה ישראל); וכמובן דוד ליבוביץ – המורה לאגרו-מכניקה אשר ייצר את מרגמת הדוידקה. עוד שמעו המבקרים על בנימין זאב הרצל, אשר הגיע לביקור יחיד בבית הספר בשנת 1898.

שלטי מורשת בירושלים

איציק שוויקי, מנהל מחוז ירושלים

ביוזמת המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, הותקנו בירושלים עשרות שלטים שמטרתם לשמר את מורשת העיר. השילוט מציג את קורותיהם של מבנים המספרים את סיפורם של אישים שהטביעו חותם על ההיסטוריה של העיר: אנשי רוח וכלכלה, אדריכלים, יזמים, פוליטיקאים, תעשיינים ואנשי דת. בדצמבר 2019 נחתם עם הרשות לפיתוח ירושלים הסכם להצבת כ-300 שלטים ברחבי ירושלים, לטובת תושבי העיר והתיירים הרבים הפוקדים אותה.

חנוכתו של צריף אפיית המצות בתפרח

עפר יוגב, מנהל מחוז דרום

ב-29 בדצמבר 2019 נחנך במושב תפרח צריף אפיית המצות. תפרח הוא מושב בעל צביון דתי חרדי. הצריף נבנה ב-1951, ותחילה פעל בו גן הילדים. בהמשך נוסף לו מבנה אשר שימש למאפיית מצות לקראת חג הפסח. משנפסקה אפיית המצות בצריף פעל בו מכון לריפוי בעיסוק לילדים. לאחר שננטש הוחלט להפוך את המקום למוזיאון "מורשת ראשונים", אשר יציג וידגים בתמונות, בסרטים ועוד, את הדרך שעבר המושב עד להתבססותו. עוד ניתן יהיה להתנסות במקום באפיית מצות ולקבל הסבר על התהליך ועל ההלכות הקשורות בו.

העבודות נעשו בתכנון, ניהול ופיקוח של המועצה לשימור אתרים, בביצוע של צדיק בן דוד, ובשיתוף ציוני דרך - אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת, משרד התרבות והספורט והמועצה האזורית מרחבים.

קורס מיומנויות הדרכה למתנדבי הצפון

ענת יוניס, מנהלת אתר משטרת נהלל ההיסטורית

ב-30 בספטמבר 2019 השתתפו מתנדבי הצפון (מישור החוף הצפוני ואזור עמקים) בקורס בן שישה מפגשים שהוקדש למיומנויות הדרכה המפגשים התקיימו באתרי מורשת שונים, כדי לאפשר למתנדבים להבין ולחוות את הפעילות באתרים ולהעניק להם כלים להדרכה וליישומה. אחד המפגשים התקיים באורווה שבמשטרת נהלל ההיסטורית.

את הקורס הנחה והוביל טוביה גפן, ובשתי הרצאות שנכללו בו דיברו אורי בן ציוני, מנהל מחוז צפון והעמקים וד"ר אסתי ינקלביץ על שימור באתרים והמרחב הכפרי.

מעוז מול עזה

עפר יוגב, מנהל מחוז דרום

מתחם בית הביטחון של קיבוץ סעד ממוקם בכניסה לקיבוץ כפר עזה. האתר מוקדש לשלושת הקיבוצים הדתיים באזור – בארות יצחק הישנה, עלומים וסעד. הוא מספר על המאבק על האזור, בדגש על סיפור ההתיישבות של שלושת הקיבוצים הדתיים בנגב במלחמת העצמאות ואחריה. בין היתר יש באתר דגם תלת-ממדי של המבנים בקיבוץ סעד ערב מלחמת העצמאות. בימים אלה מבצעת המועצה לשימור אתרים עבודות הצלה במקום, ובד בבד מתכננים אוצרות חדשה לאתר.

אירוע בתים מבפנים ובאווהאוס חברתי בחיפה

אדר' נעמה נאמן מזרחי, מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

ב-30 בנובמבר 2019 התקיימו בחיפה, בשיתוף המועצה לשימור אתרים, אירועי בתים מבפנים ובאווהאוס חברתי שאצרו אביבה לוינסון (בתים מבפנים – ארצי) וגליה בר אור (באווהאוס חברתי – חיפה).

במסגרת התערוכות שהתקיימו באירועים אלו הציג אדר' סרגיו לרמן במבנה ההדרין בהדר את אירועי למבני הבאווהאוס בהדר בהשוואה לעבודתו בשכונת עג'מי ביפו.

תלמידי מגמת צילום ותקשורת של בית הספר הריאלי העברי בחיפה עברו סדנת שימור וסיוור הכנה בשוק תלפיות, והשתלבו באירוע האומנות הגדול שהתקיים בשוק עם התערוכה "מצולם לתלפיות".

את הסדנה הקצרה הנחינו במשותף עם ראש המגמה ד"ר טלי הראל אבן והצלמת יעל שחר. במהלך הסדנה צילמו תלמידי הצילום מכיתה י"ב צילומים המשקפים דימויים שעורר בהם הסיוור במבנה. כיום מוצגת התערוכה בלובי של בית בירם.

In the shadow of the Bauhaus

תמר טוכלר, מנהלת המחלקה ליחסים בינלאומיים

במסגרת ציון מאה שנים לתנועת הבאוהאוס הוחלט כי יש להפנות את הזרקור אל מעבר לתל-אביב, ולהאיר את העושר האדיר של מבנים בעיר חיפה ובמרחב הכפרי המספרים את סיפורה של האדריכלות בסגנון הבינלאומי, אתרים שרובם עדיין לא זכו להכרה הראויה. ביוזמת איקומוס ישראל, איקומוס גרמניה ודוקומומו ישראל ובשיתוף המועצה לשימור אתרים התקיים בדצמבר 2019 כנס שהוקדש לנושא.

בכנס ובסיוורם שליוו אותנו השתתפו חברי המשלחת המקצועית מגרמניה לצד אדריכלים, מתכננים ומשמרים ישראלים, והם ביקרו בתל-אביב, בכפר הנוער עיינות, בחיפה ובמשמר העמק. הכנס כלל מושבים פרונטליים בהשתתפות נציגים מישראל ומגרמניה, וכן סיוורים בשטח. המחלקה ליחסים בינלאומיים הייתה שותפה לפרויקט, והובילה את האירוח וההדרכה בכפר הנוער עיינות.

הצר ראשונים, קיבוץ עלומים

עפר יוגב, מנהל מחוז דרום

קיבוץ עלומים עלה על הקרקע בשנת 1966 במטרה לחדש את גוש ההתיישבות של תנועת הקיבוץ הדתי בנגב, לאחר ששניים מיישוביה - בארות יצחק וכפר דרום - חרבו במהלך מלחמת העצמאות. במסגרת חגיגות היובל לעלומים הוחלט לשמר את "הצר ראשונים" - המתחם שבו עשה הקיבוץ את צעדיו הראשונים. ליוזמה חברו מועצה אזורית שדות נגב, המועצה לשימור אתרים, משרד התיירות ומשרד התרבות והספורט.

לאחרונה החל שלב א' של עבודת השימור, ובו ישומרו שלושה מבני בטונדה ("פריקסטים") ששימשו למגורים ולצורכי משק אחרים. במבנים יוצג תיעוד אומנותי של הבינוי והפיתוח בקיבוץ; תיעוד של ענפי החקלאות והמלאכה; ויהיה בהם מרכז מבקרים קטן שיוקדש לחברי המשק, לגרעיני חו"ל ונח"ל, לחפצי נוסטלגיה ולארכיון.

קורס: לגעת בחומר

תמר טוכלר, מנהלת המחלקה ליחסים בינלאומיים

בין מרץ ליוני 2019 התקיים קורס הכשרה בתחום השימור המיועד למתכננים, לאדריכלים ולמהנדסים העוסקים בשימור ומעורבים בפרויקטים של תכנון באתרי עתיקות ובאתרים היסטוריים, וכן למקבלי החלטות ולמנהלי פרויקטים בתחום המבקשים להעמיק את הבנתם בתהליכי השימור המעשי ולהתנסות בו. הקורס הוא תוצר של שיתוף פעולה בין גופים שונים: ציוני דרך - אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת, רשות העתיקות, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, רשות הטבע והגנים ואיקומוס ישראל.

בית שלום אש

תמר טוכלר, מנהלת מחוז תל-אביב

לאחר תהליך שימור ארוך שנים שכלל שימור ושחזור של פריטי הבית המקוריים, כולל סידור וארגון כתביו המקוריים של הסופר היידי המוערך שלום אש, נפתח הבית למבקרים.

בשנת 1954 בנתה עיריית בת-ים עבור הסופר הנודע בית, והוא הביא אליו את אוסף האומנות שלו, את אוצרות היודאיקה שאסף, את ספרייתו העשירה שכללה ספרים נדירים בשפות שונות, ורבים מכתבי היד שעבד עליהם באותה עת. בשנת 1957 נסעו בני הזוג אש לבקר את בתם רות בלונדון, שם נפטר אש במפתיע. רעייתו מתילדה לא שבה עוד אל הבית בבת-ים, ובצוואתה הורשה אותו על כל אשר בו לעיר כדי שישמש מוזיאון למורשתו הספרותית של שלום אש וכבית תרבות.

הייתה זו יוזמה נדירה למדי של רשות מקומית שהובילה ביוזמתה מהלך חשוב ביותר לשימור מלא של המבנה ותכולתו. במפגש שהתקיים באתר בירך מנכ"ל המועצה לשימור אתרים עמרי שלמון את ראש עיריית בת-ים צביקה ברוט, את ראש אגף התרבות בעירייה יוסי אברהם ואת הנהלת המוזיאון. המועצה התגייסה לסייע לצד ציוני דרך - אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת, ותרמה השנה לשימור פריטים היסטוריים במבנה, לתיקון הגג ולשחזור הגינה ההיסטורית על תכנונה המקורי. נוסף על כך המועצה לשימור אתרים מקדמת את שילוט האתר.

"המועדון הבבלי" בנווה אור

אורי בן ציוני, מנהל מחוז צפון והעמקים

קיבוץ נווה אור עלה לקרקע במרץ 1949 על ידי גרעין הכשרה של יוצאי "החלוץ" בעיראק ("הבבלים"), ונקרא על שם אור כשדים. בניית בית התרבות החלה מיד עם הקמתו של הקיבוץ, ואולם מפאת מחסור כספי נבנה רק שלד המבנה. עד שהושלם בית התרבות, בשנת 1959, כבר עזב הגרעין הבבלי את נווה אור. המבנה הוא אפוא דוגמה ייחודית לניסיונם של עולי עיראק להקים קיבוץ, ולבית תרבות קיבוצי השונה במעט מבתי תרבות אחרים שתוכננו באותה תקופה.

ברבות השנים התדרדר מאוד מצבו ההנדסי של המבנה. בשנים האחרונות תכננה המועצה לשימור אתרים באמצעות אדר' אילן קדר ואדר' גליה דעדוש-פלר (תיעוד), אדר' בצלאל רינות, משרד בראשית (תכנון) ואינג' דוד שוורץ (הנדסה) את שימורו של המבנה ואת החייאתו. בסוף שנת 2019, בסיוע ציוני דרך – אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת ומשרד התרבות והספורט, ביצעה המועצה את השלב הראשון: עבודות הצלה ותמיכה באמצעות בניית מערכת קונסטרוקציה פנימית.

גינה קהילתית באתר הפרדסנות

כרמית רפפורט, מנהלת אתר הפרדסנות ע"ש מינקוב ברחובות אתר הפרדסנות חרט על דגלו יצירת קשר הדוק עם תושבי העיר, והוא מספק קרקע, ציוד וזמן לבנייה ולטיפוח של גינה קהילתית. שיתוף פעולה זה מתקיים זו השנה הרביעית עם כיתת חינוך מיוחד ועם חברת אפלייד מטיריאלס, אשר מממנת את הפרויקט.

נוסף על כך, בשנת 2020 החלו אתר הפרדסנות וקהילת בית יד לבנים לשתף ביניהם פעולה, ומדי שבוע נפגשת בגינה הקהילתית קבוצת משפחות שכולות לפעילות של תרפיה באמצעות גינון.

שימור בית ורטן, מטה מחוז צפון – משטרת ישראל, נצרת

אורי בן ציוני, מנהל מחוז צפון והעמקים

הרופא ושליח המיסיון קלוסט ורטן הסקוטי הגיע לנצרת בשנת 1861. הוא ייסד בעיר בית חולים וניהל אותה, ולכן נחשב לחלוץ הרפואה המודרנית בצפון. בהמשך, בתחילת שנות השמונים של המאה ה-19, בנה ורטן מבנה אבן להגדלת בית החולים. מבנה זה שימש למגורים ולמשפחתו. בגלגולו האחרון של המבנה הוא הפך למבנה החצר האחורית (תרת' משמע) של משטרת ישראל מחוז צפון. הוא שימש לאחסון, ומצבו ההנדסי התדרדר מאוד.

ניצב אלון אסור, סמפכ"ל משטרת ישראל, שהיה עד לאחרונה מפקד המחוז, וסגנו, תת-ניצב שמואל בוקר, פנו למועצה לשימור אתרים בבקשה שתסייע בשימורו ובהחייאתו של המבנה הטמפלרי המפואר. המועצה סייעה באמצעות מדידות (חברת מבט), תיעוד ותכנון אדריכלי (אדר' גלי גלעדי), סקר הנדסי (משרד עופר כהן) ותכנון הנדסי (משרד שפר-רון). משטרת ישראל החלה בגיוס משאבים, ומיזם השימור הפיזי התחיל בימים אלה.

"מעץ בודד לגן פורח": קיבוץ חצרים

עפר יוגב, מנהל מחוז דרום

קיבוץ חצרים פנה למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בבקשה לסייע לו לשמר צריף ראשונים נטוש. בעזרת קיבוץ חצרים, המועצה לשימור אתרים, מועצה אזורית בני שמעון ומיזם "מעץ בודד לגן פורח" נאגם תקציב והפרויקט יצא לדרך. המיזג שעוצב בצריף בעזרת "סטודיו גרופה" מביא בצורה מיוחדת את סיפורו של הקיבוץ – מימי עלייתו לקרקע עד ליישוב המשגשג כיום.

מאז נפתח ביום העצמאות האחרון ביקרו במיזג עשרות רבות של קבוצות, מהארץ ומחו"ל. בספר המבקרים ניתן למצוא ביטויים חוזרים המעידים על התרגשות גדולה, עניין רב והערכה.

בית הכנסת במזכרת בתיה

טל בן נון גלז, יעל קרטגינר ומריה מצרפי,

הנהלת מחוז מרכז

לאחר שבית הכנסת הראשון במזכרת בתיה, אחת המושבות הראשונות של העלייה הראשונה, הגיע למצב רעוע כשלושים שנה בלבד אחרי שנבנה, הוקם בקצה המושבה בית הכנסת השני. הברון רוטשילד תרם לבנייתו, וצורתו הייחודית היא ציון חשוב במושבה הקטנה. לפני כארבע שנים התגלו בו סדקים, והוא הוכרז כמבנה מסוכן ונסגר.

בימים אלו מתחילות באתר עבודות השימור בניהול המועצה לשימור אתרים, ובשיתוף ציוני דרך – אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת והמועצה המקומית מזכרת בתיה.

התכנון בוצע על ידי אדר' לילך הראל, בהתבסס על תיק תיעוד שערך אלרם שחר ותכנון הנדסי של יעקב שפר. לצד השימור הפיזי מקדמים אנשי הקהילה פרויקט של שיתוף, הסברה וחינוך בהובלת אדר' יאיר ורון ובמימון מיוחד של ציוני דרך – אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת.

לציון מאה שנה לעלייה השלישית

חומי נובנשטרן, סמנכ"לית, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

בימים אלו מלאו מאה שנים לעלייה השלישית – גל עלייה לארץ ישראל שהחל בשנת 1918 והסתיים בשנת 1923. נקודת הציון לראשיתה של העלייה השלישית הייתה עגינתה של האונייה רוסלאן בנמל יפו ב-19 בדצמבר 1919.

ביוזמת ההסתדרות הציונית העולמית, ארגונים וגופים נוספים מתקיימים ברחבי הארץ אירועים שונים לציון שנת המאה.

המועצה לשימור אתרים יזמה גם היא אירועים אחדים בהם יום עיון שהתקיים בחודש דצמבר בחצר כנרת והוקדש ליישובים שהוקמו בימי העלייה השלישית בבקעת כנרת ולא שרדו. ביום העיון השתתפו פרופ' יוסי כץ, מוקי צור, פרופ' גור אלרואי, ד"ר יעקב מרקוביץקי ועמרים אידלמן. בשיתוף יד יצחק בן-צבי התקיימו שני ימי עיון בנושא "מחקרים ומבטים חדשים על העלייה השלישית". ימי העיון הללו התמקדו בסוגיות של תיעוד, זיכרון, אומנות, ספרות ותרבות. עוד התקיים יום סיור בירושלים ובסביבתה. המועצה מציעה לנאמניה ולקהל הרחב עשרה סיורים המוקדשים לאתרים, ליישובים שהוקמו בתקופת העלייה השלישית ולפרשיות שהתחוללו בתקופה זו.

בית הכנסת בנס-ציונה

טל בן נון גלז, יעל קרטגינר ומריה מצרפי,

הנהלת מחוז מרכז

בית הכנסת בנס-ציונה הוא אחד משורת בתי הכנסת של מושבות העלייה הראשונה שדרשו התערבות טיפולית-שימורית. זאת מאחר שמבנים אלו – ובהם בתי הכנסת של רחובות, פתח תקוה וראשון לציון – הגיעו לגיל מאה ויותר. מכל בתי הכנסת ששומרו בשנים האחרונות, בית הכנסת הגדול בנס-ציונה הוא היחיד שבו עשינו את כל הדרך אחורה, עד למצבו המקורי. בשנת 2018 החלו עבודות השימור והשיקום של בית הכנסת בנס ציונה, בתכנון אדר' נאור מימר ואינג' מאיר רונן. לאחר כשנה, באוגוסט 2019, הסתיימו העבודות הקפדניות, שכללו באופן חלקי את פנים המבנה, ריצוף, נגרות בימת החזן, פתחים והטמעת מערכות מוסתרות. הייתה זו עבודה מורכבת משום שחנך בשנת 1926, נערכו במבנה לא מעט שינויים. בספטמבר 2019 נחנך בית הכנסת בטקס מכובד בנוכחות מוזמנים רבים.

מידע על הסיורים מופיע באתר האינטרנט של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל www.shimur.org.il

אות השימור לעבודות שימור מצטיינות

חומי נובנשטרן, סמנכ"לית, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

בחודש יוני 2019 נערך טקס הענקת אות השימור לעבודות שימור מצטיינות. האירוע התקיים בבית הפלמ"ח בתל-אביב בנוכחות מקבלי אות השימור, בני משפחותיהם, חברי צוות השיפוט ואורחים רבים. חבר הכנסת צבי האוזר נכח בטקס ובירך את הזוכים, וכן את 33 מגישי העבודות לחבר השופטים. הזמרת שלומית אהרן הנעימה בשירתה.

העבודות אשר זכו באות השימור

- בית גורדון-לונדון, ראשון לציון

- מעבדת המדיה, גלריית הזכוכית בבית האריזה שבפרדס גולדברג ההיסטורי – מכללת שנקר, רמת-גן

- הקיוסק, רחוב לילינבלום 3, תל-אביב

העבודות אשר זכו בציון לשבח

- בית זלצר, רחוב אלנבי 19, תל-אביב

- בית הכנסת הגדול, ראשון לציון

- מוזיאון המצודה, טיבה

חבר השופטים

אדריכל גבריאל (גובי) קרטס, יו"ר

גב' גלית גאון

אדריכל גיל גורדון

פרופ' מיכאל (מיכה) לזין

אדריכלית מיכל קוצ'יק

אינג' יעקב שפר

ספריית יהודה דקל

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

ספריית יהודה דקל מוציאה לאור מגוון ספרים וחבורות המציגים היבטים לא מוכרים במורשת הארץ-ישראלית, ספרות מקצועית בשימור, וחבורות למערכת החינוך. הפרסומים הם פרי עטם של מיטב אנשי המקצוע והאקדמיה, וכן עובדי המועצה לשימור אתרים ונאמניה.

פרטים ב"חנות ספרים" שבתפריט התחתון באתר האינטרנט של המועצה www.shimur.org.il

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל אבלה על פטירתם של חברים ומשתתפת בצער המשפחות
למשפחת כהנר,

על פטירתו של שמעון כהנר (קצ'ה)

בוגר מקוה ישראל וידיד המועצה

לידידנו אלון בדיחי,

Executive director – Israel Operation, JNF-USA,

על פטירתו של אביו משה בדיחי

לחברתנו אורלי מוצרי,

מרכז מבקרים מקוה ישראל,

על פטירתו של בעלה וידידנו

רמי (רחמים) מוצרי

יהי זכרם ברוך

פעילי המוסד לעלייה ב' באיטליה

זהבית רוטנברג, מנהלת מחנה המעפילים עתלית

ביוני 2019 נקרא מזח נמל העיר לה-ספציה באופן רשמי על שמם של יהודה ארזי ועדה סְרָנִי, כחלק מתוכנית הפיתוח התיירותית בנמל. בטקס מרשים ומרגש ובהשתתפות ראש העיר לה-ספציה פייר לואיג'י פרציני, בכירים בעיריית העיר, מפקד בסיס הצי במקום, סגנית שגריר ישראל ברומא עפרה פרחי, מנהלת מוזיאון השואה במילאנו, בני משפחות ארזי וסְרָנִי, מעפילים ורבים נוספים, הוסר הלוט מאנדרטת הנצחה שצורתה כנפיים, ונחנכה לאורך מזח הנמל תערוכת קבע שנושאה פרשת לה-ספציה. באירוע השתתפה גם משלחת מטעם המועצה לשימור אתרי מורשת לישראל – שלמה קופל, עודד גטרוייר, יעל קאופמן וזהבית רוטנברג.

הפרשה התרחשה באפריל 1946 וקשורה לאוניות המעפילים דב הוז ואליהו גולומב. האוניות חיו בנמל לה-ספציה, אך הבריטים סירבו לאפשר להן לצאת לדרכן. המעפילים, בהנהגתו של יהודה ארזי, פתחו בתגובה בשביתת רעב. איומי התאבדות שהשמיעו עוררו אהדה בינלאומית רחבה כלפיהם. כך התפתחה פרשת לה-ספציה והתגלגלה למאבק בן כחודש על דעת הקהל בעולם.

פרשה זו נחרתה גם בזיכרונם של תושבי העיר. באותה עת היה המצב הכלכלי באיטליה כבי רע, אך למרות המחסור הכללי במזון חלקו תושבי העיר את מזונם עם אלף הפליטים היהודים במשך שישה שבועות, והפיגו סולידריות כלפיהם. כשהאוניות עזבו את הנמל נפרדה מהן העיר בנגינת תזמורת העיר ותזמורת מכבי האש.

נוכחותה של נציגות המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל באירוע הייתה חשובה. השתתפות באירועים המציינים אבני דרך היסטוריות היא נדבך חשוב בהעצמת המורשת. הגורמים המארגנים גילו הערכה רבה להשתתפותה של משלחת מהמועצה.

לקשר של המועצה לשימור אתרים עם דמותו של יהודה ארזי יש שני היבטים: פעילותו להעברת הציוד והמכונות למכון איילון, ופעילותו במסגרת המוסד לעלייה ב' הקשורה למחנה המעפילים בעתלית. נציגות הצוות של מחנה המעפילים ניצלה את ההזדמנות ליצירת קשרים עם מקורות מידע ולימוד עובדות היסטוריות הנחוצות ליצירת התמונה ההיסטורית הנכונה.

אנו מודים על ההזדמנות שניתנה לנו.

הפסל והפסל – אברהם מלניקוב ומצבת הארי השואג

ד"ר מרדכי נאור

בי"א באדר תש"ף ציינו בארץ מאה שנה לקרב תל-חי (1 במרץ 1920). על הקרב הזה, סיבותיו, מהלכו ותוצאותיו נכתב הרבה, ואין הכוונה לחזור על הדברים. מה שידוע פחות, כך נדמה, הוא הסיפור הדרמטי שליווה את הקמת האנדרטה לזכר שמונת חללי תל-חי – פסל הארי השואג, המוצב על גבעה נישאת בין תל-חי לכפר גלעדי.

בשנים הראשונות שלאחר הקרב נהוג היה לעלות לקברותיהם של יוסף טרומפלדור וחמשת הגברים האחרים (יעקב טוקר, בנימין מונטר, שניאור שפושניק, אהרן שר וזאב שרף) ושתי הנשים (דבורה דרכלר ושרה צ'זיק). מפעם לפעם נשמעו קולות שקראו להנציח את שמונת הנפלים בדרך ראויה, אך מי שהרים את הכפפה היה התעשיין והמדינאי הבריטי-יהודי סר אלפרד מונד (לורד מלצ'ט). מונד ביקר בארץ ב-1928, התרשם לרעה מן העזובה שסביב הקברים ותרם כסף להקמת אנדרטה ראויה. הוא אף יצר קשר עם הפסל אברהם מלניקוב, שנודע אז בפסלים ובאנדרטאות שעיצב, והזמין אותו להקים בתל-חי פסל גדול לזכר הקרב והנפלים.

תרומתו של מונד התקבלה בארץ ברגשות מעורבים. רבים הודו לו, אולם היו כאלה שסברו שפסל לאומי כה חשוב ראוי שיוקם במימון מקומי. בראשם עמד מזכיר הסתדרות העובדים בעת ההיא, דוד בן-גוריון. בעיתונות הפועלים רבה הייתה ההתמרמרות. אדם בשם אליעזר כתב ב-15 במרץ 1928 בעיתון דבר רשימה בשם "מכירת יוסף...", ובה נאמר בין השאר:

עזוב, מכוסה עשב ושומם עמד הקבר כמה שנים ולא זכרוהו. ויבוא דוד עשיר וישמע את האגדה היפה ותמשוך את לבו ותפתח את כיסו ותדובב את שפתיו לבטא נדר: להקים מצבה על קבר האיש הנפלא הזה [יוסף טרומפלדור].

אל נא אחים, נמכור את יוסף...

בסופו של דבר ישרו ההדורים: ההנהלה הציונית, הוועד הלאומי, הסתדרות העובדים ונציגו של מונד שילבו ידיים, צירפו למענק של מונד את כספי המגבית שערכה ההסתדרות, והמיזם יצא לדרך. ב-1929 החל מלניקוב לתכנן את הפסל.

כמה מילים על אברהם מלניקוב. הוא נולד ב-1892, בבסרביה, דרום רוסיה, היגר לארצות הברית והיה ממתנדבי הגדוד העברי האמריקאי במלחמת העולם הראשונה. בניגוד לרוב חבריו לגדוד הוא נשאר בארץ, והשתלב עד מהרה בחיי התרבות והאומנות בה. מלניקוב השתתף בתערוכות ויצר פסלים ומצבות, ובהם מצבת אחד העם בבית הקברות הישן בתל-אביב ופסל אלנבי בבאר שבע.

בין אלנבי למלניקוב שררו יחסי ידידות. במאורעות 1929, כאשר נבזז ונהרס בית המלאכה של מלניקוב באזור שער יפו בירושלים, דווח בעיתון הארץ כי המצביא הבריטי (עתה לורד אלנבי) הביע צער על המקרה והתבטא במילים: "אני מכיר את מלניקוב, שעשה את הפסל שלי ורואה בו אמן גדול וארץ-ישראלי הגון".

כדי להתכונן להקמת פסל האריה בתל-חי נסע מלניקוב לגן החיות בקהיר - בארץ ישראל לא היה בעת ההיא גן חיות – והתרשם שם מדמותם המלכותית של האריות. התעניינותו היתרה בהתנהגותם כמעט עלתה לו בחייו. הוא התקרב לאחד האריות, וזה שרט אותו בחזהו.

במשך כחמש שנים, מ-1929 עד 1934, שהה מלניקוב חלק ניכר מזמנו בגליל העליון. הוא התגורר במטולה, ולתל-חי היה מגיע מדי בוקר רכוב על סוסה לבנה. את גוש הסלע שממנו נחצב הפסל מצא מלניקוב בהר מעל תל-חי, ובמשך חודשים ארוכים – בתנאים הפרימיטיביים של הימים ההם – גולגל הסלע לעבר האתר שנבחר להקמת הפסל. במאמצים רבים הוא הוצב במקום שנקבע, אל מול צפון עמק החולה והר החרמון, ושם יצר ממנו מלניקוב את הפסל הנודע.

מי שסייעו לו בעבודת ההכנה היו יצחק לנדוברג (לימים שדה) ומשה נויפלד, מראשי הסתתים של "גדוד העבודה". ילדי כפר גלעדי עקבו מקרוב אחרי התקדמות מלאכת הפיסול, ונהגו להאזין לשיחותיו של מלניקוב עם חבריו לעבודה. הם התרשמו מהתקדמות העבודה, אך פחות מאישיותו של הפסל. "הוא היה איש מצחיק שדיבר ללא סוף ובעל דעות משונות", שמע חבר קיבוץ כפר גלעדי גדעון גלעדי מאביו נחמן, אחד מאותם ילדים. "הוא למשל חשב, שיש לסלק מהחברה את כל הנכים, המפגרים, המכוערים והדוחים, שכן הם מקלקלים את אידאל היופי העילאי". הילדים, ובהם כאמור נחמן גלעדי, אנה וגדעון שוחט ואחיעם קרול, היו מזועזעים.

ככל שחלפו החודשים הלך ונגלה מתוך גוש האבן אריה ענקי שפניו מזרחה. הדבר תאם את תפיסותיו החברתיות והמדיניות של מלניקוב, ולפיהן על עם ישראל השב לארצו להשתלב בחיי המזרח, בתרבותו ובאומנותו מאז ימי הקדם ועד ימינו. פסל האריה נשא סממנים בולטים של האומנות האשורית, ולא כל מי שצפה בו היה שבע רצון מכך. הגיעו הדברים לידי כך שלקראת השלמת הפסל בשלהי 1933 פשטו בארץ שמועות כי הפסל נגוע בהשפעות זרות.

הוועד הלאומי הקים ועדה מיוחדת בראשותו של המשורר חיים נחמן ביאליק, כדי שתבדוק את הפסל לפני חנוכתו הצפויה שתוכננה לאדר תרצ"ד, ביום השנה ה-14 לקרב תל-חי. חברי הוועד האחרים היו ישראל שוחט ראש "השומר", דוד רמז, מראשי הסתדרות העובדים, יצחק קנייבסקי, מהלוחמים בקרב תל-חי והאדריכל יוסף מינור. חברי הוועדה נסעו לצפון, בדקו את הפסל מכל צד ומסקנתם הייתה אחידה: "מחשבתו של הפסל להקים לזכר הגיבורים מגיני תל-חי מצבה בדמות אריה אדיר השולח שאגתו לחלל העולם, או לשמיים, התקיימה במידה רבה".

מן הראוי לציין שמלניקוב ראה בפסל הארי השואג מונומנט לאומי, והציע שהגישה אליו תהיה לא כמו בימינו, אלא במדרגות רחבות לבנות שייבנו מהדרך הראשית לצפון הארץ (כיום כביש 90) ועד למרגלות הפסל, מה שיעניק לו מעמד איקוני. הצעה זו נשארה על הנייר בלבד.

ימים אחדים לפני חנוכת הפסל ראה מלניקוב לנכון להסביר את מהות עבודתו ואת הדרך הארוכה שעבר מאז גולגלה האבן מראש ההר. הוא עשה זאת דווקא ב"מוסף לילדים" של העיתון דבר (9 בפברואר 1934), תחת הכותרת "כיצד העמדנו מצבה לגיבורי תל-חי". בין שאר דבריו כתב: "המצבה – ארי שואג פונה מזרחה, עומד על כן גבוה בבית הקברות אשר בתל-חי, והוא אחת המצבות הגדולות ביותר בארץ ישראל".

מלניקוב הוסיף וכתב כי משקל הפסל 22 טון, וכי הוא הועלה במאמצים רבים אל הכן שנבנה מראש. גובהם של הכן והפסל יחד מגיע לשישה מטרים. בסוף דבריו הוא הפנה לילדי הארץ בקשה מיוחדת: "יש מנהג לא יפה אצל ילדים וגם אצל מבוגרים: המבקרים אוהבים לרשום בעיפרון ולחרוט באולר שמות ופסוקים על מצבות. זוהי מטרה מגונה ורעה וחלילה לכם מעשות כדבר הזה".

ביום חמישי בשבוע, ז' באדר תרצ"ד (23 בפברואר 1934), נחנך פסל הארי השואג ברוב עם. הגיעו מנהיגי היישוב, אנשי "השומר", חברי כפר גלעדי, אנשי רוח ואומנים. חתן האירוע היה כמונבן מלניקוב, ורבים באו ללחוץ את ידו ולהודות לו. הארץ ציין שהטקס היה מרגש, ושהגשם השוטף שירד כל העת לא פגם בשמחה.

הידיעה מהגליל העליון הועברה ככל הנראה למערכת העיתון בטלפון. רק כך אפשר להסביר את המשפט הבא: "האריה הענקי משקיף לעבר עמק עפולה, כשפניו לצד מזרח" (ברור שהכוונה הייתה לעמק החולה...).

בשל המתח הפוליטי ששרר בימים ההם לא הגיעו נציגי התנועה הרביזיוניסטית לטקס ב-23 בפברואר, אלא לאחר שלושה ימים. מאות מחבריהם הגיעו אל מרגלות הפסל וחנכו אותו בטקס משלהם.

זמן קצר לאחר מכן עזב מלניקוב את הארץ. הוא נסע לאנגליה לתקופה קצרה ונשאר שם 25 שנה. בעת ה"בליץ" על לונדון במלחמת העולם השנייה נפגעו ביתו והאטליה שלו, וניזוקו רבים מפסליו.

כשחזר לארץ ב-1959 כבר לא היה במיטבו. הוא נפטר בספטמבר 1960 ונטמן בבית הקברות של כפר גלעדי, במרחק מטרים ספורים מהגבעה עליה ניצבת אנדרטת הארי השואג לזכר שמונת חללי תל-חי, שזה 85 שנה מהווה אבן שואבת לאלפי טיילים, משפחות, בני נוער, מבקרים ועולים לרגל.

הבניין שבו נולדה המדינה:

בית המוסדות הלאומיים

מחבר ועורך: ד"ר מרדכי נאור

הוצאה: ספריית יהודה דקל – המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

הספר מוקדש לבית המוסדות הלאומיים ברחביה שבירושלים, ומביא את סיפורו של מתחם השלטון של "המדינה שבדרך" – מתחם שהתקבלו בו החלטות גורליות בשנים שלפני קום המדינה וגם בשנים שמאז תש"ח.

בפרקי הספר: התחרות האדריכלית להקמת בית המוסדות הלאומיים; סיפורו של אדריכל הבית – יוחנן רטנר; שלבי הקמת הבית; אירועים דרמטיים שהתחוללו בבית ובסביבתו ועוד. כן מובאים בספר קורותיה של הכיכר שלפני הבית, שבהדדמנויות לא מעטות התרכזו בה אלפים ורבבות כדי למחות, להפגין ואף לשמוח.

לאחר קום המדינה שכן בחלק מהבית במשך 12 שנים משרד ראש הממשלה. לכך יש להוסיף שאף הכנסת נולדה בבית זה, ובו אף הושבע נשיאה הראשון של מדינת ישראל, ד"ר חיים ויצמן.

הספר, שיצא לאור בגרסה עברית ובגרסה אנגלית, כולל עשרות רבות של תצלומים ותעודות. עוד מופיעות בו יותר משלושים הצעותיהם של האדריכלים שהשתתפו ב-1928 בתחרות להקמת הבית, והייתה הגדולה מסוגה עד אז.

אתרים - המגזין, גיליון מס' 9

עורכת: פרופ' עירית עמית-כהן

הוצאה: ספריית יהודה דקל - המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

"אתרים - המגזין" הוא כתב עת מקצועי היוצא לאור אחת לשנה. כל גיליון מוקדש לנושא אחר בתחום השימור. בכתיבה לוקחים חלק אנשי מקצוע מומחים מתחום השימור, אדריכלים, אנשי אקדמיה ואנשי המועצה לשימור אתרים, וכולם עושים זאת בהתנדבות.

גיליון 9 של אתרים – המגזין מוקדש לתחום הדעת "תיירות מורשת" ולהיבטיו השונים. הגיליון בוחן תיאוריות בדבר פיתוח תיירות באתרי מורשת. הוא מרחיב בתהליך התאמתו של נכס מורשת לפעילות תיירותית ובניסיונות למזער את הפגיעה בערכיו. הוא אינו פוסח על הצגת התמורות שחלו בתפיסה של תיירות המורשת, בהגדרותיה, בפעילות התיירותית ובשינויים במעמדה, החברתי, הכלכלי והפוליטי, ואינו מתעלם מהדילמות שמייצר המפגש בין הפעילות התיירותית לבין נכס המורשת והרצון להקפיד על שמירת ערכיו.

יפו הבלתי ידועה

עורך: אלי שילר

הוצאה: אריאל

ספר זה תורם מידע חדש, רב-גוני ומרתק על עברה של יפו, תולדותיה ואתריה, ועל ממצאים ארכיאולוגיים שנחשפו בה בשנים האחרונות. הוא כולל תצלומים רבים הנחשפים לאן לאשונה ומאירים את פניה של העיר. הספר מעשיר את מסלולי הסיור בעיר ומזמן מגוון של סיפורים ייחודיים המציירים תמונה מהימנה של חיי העיר ותולדותיה.

הספר מוקדש לאדר' שמואל גילר, שזה כעשור הוא הדמות הבולטת ביותר בחקר יפו ובחשיפת צפונותיה. הוא יצא לאור לאחר פטירתו של אלי שילר, המו"ל והעורך הוותיק. שילר הוא שייסד את הוצאת הספרים "אריאל", שמאז הקמתה פרסמה מאות ספרים וחברות בנושא ידיעת הארץ.

את הספר ניתן לרכוש באמצעות המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

GUIDE TO HERITAGE SITES – VISITORS CENTERS AND HISTORICAL MUSEUMS

מחבר: איל שפירא

צוות המערכת: אלעד בצלאל, דקלה ליאני, רוני בר-נתן, עידית מי-דן

תרגום לאנגלית ועריכה: שפרה פייקין

הוצאה: ספריית יהודה דקל – המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

המדריך לאתרי המורשת כולל אתרי ביקור ומוזיאונים היסטוריים הפזורים ברחבי הארץ.

המבנים והאתרים מספרים את סיפורם האישי, המקומי והלאומי של החולמים שהגיעו לארץ ישראל. למבקרים מזמנת הזכות לחוות את סיפורי המקום באמצעות תצוגות, מערכי הדרכה והפעלות. להקמת האתרים שותפים רבים, ובראשם משרד התרבות והספורט, ציוני דרך – אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת, משרד ממשלה נוספים, רשויות מקומיות, המועצה לשימור אתרים ואנשי האתרים עצמם, המקיימים בהם פעילות חינוכית ערכית להנחלת המורשת.

המהדורה האנגלית החדשה כוללת עדכונים ואתרים חדשים. אתם מזמנים לרכוש את הספר עבור דוברי אנגלית כדי שיכירו גם הם את האתרים וייחשפו לסיפור הארץ-ישראלי. גם הגרסה העברית זמינה למכירה.

פג תוקף: מסע צילום בין 70

אתרים נעלמים בישראל

עורכים: חנן גטריידיה, מוני בלך

הוצאה: ספריית יהודה דקל – המועצה

לשימור אתרי מורשת בישראל

לקראת שנת השבעים למדינת ישראל יצא הצלם חנן גטריידיה למסע צילום מצפון הארץ לדרומה, בחיפוש אחר מקומות או מבנים שהיו במאה ה-20 חלק מהחלום הארץ-ישראלי.

עולם סרטי הצילום, הוא עולם ה"פילמים", הולך ונעלם. לכן החליט חנן להשתמש רק בסרטי צילום "פגי תוקף", כאלה שזמנם פג כבר לפני שנים רבות. בהמשך פנה חנן אל מבחר כותבים, ואילו הוסיפו לכל אחד מהאתרים טקסט על ההיסטוריה של המקום ועל גלגוליו במשך השנים. מנהלי המחוזות במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל הוסיפו

מידע על פעילותה של המועצה באתרים הללו, הן במניעת הרס הן בשימור חלק גדול מהם. את הכנת הספר, פרי חלומו של הצלם חנן גטריידיה, ליוו היועץ ההיסטורי ד"ר אבי ששון, ויועץ הצילום גיא רז.

האלבום יצא לאור בכריכה רכה ובפורמט דו-לשוני (עברית ואנגלית).

ספריית יהודה דקל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

את הספרים ניתן לרכוש במחיר מוזל בטל': 03-5086624, 0523412872 או חפשו "חנות ספרים" בתפריט התחתון שבאתר האינטרנט של המועצה: www.shimur.org.il

סיוור צפוני*

בית הקברות הצבאי הגרמני בנצרת, הסליק בנהלל, בית חנקין ואתרים נוספים בכפר יהושע, מערת הפלמ"ח במשמר העמק ואתרי המועצה בסביבתם

רותי ארבל-פסח, מורת דרך ומנהלת בית ילין במוצא

בית הקברות הצבאי הגרמני בנצרת

בית הקברות הצבאי הגרמני שוכן סמוך לבית החולים האיטלקי בנצרת. זהו בית העלמין של מנזר "המשפחה הקדושה", ואחת החלקות שבו מוקדשת לקבריהם של חללי חיל האוויר הגרמני שפעלו לצד האימפריה העות'מאנית במלחמת העולם הראשונה. מדצמבר 1917 ועד ספטמבר 1918 שכן במקום בית חולים שדה של הצבא הגרמני, וחלליו נקברו במקום באדיבותם של הנזירים המקומיים. ב-1934 רכשה ממשלת בריטניה מגרש צמוד לבית הקברות, החכירה אותו לגרמנים, והללו העבירו את הנקברים לחלקה זו. בחלקה הישנה נקברו נזירים וכן כמה מבני המשפחות הטמפלריות.

את החלקה הגרמנית תכנן האדריכל של האגודה הגרמנית לבתי קברות רוברט טישלר, וקבורים בה 222 חללים. אחת לשנה, ביום הזיכרון לחללי המלחמה, מצלצלים פעמוני מגדל הפעמונים הניצב בה. החלקה מעוטרת באלמנטים של פיסול ובצלבים שנוצרו ממדחפים של מטוסים.

אנו מודים לד"ר נורברט שווקה, הממונה על המקום, על הסבריו. המקום מרשים ומטופח, ופתוח לביקורים עצמאיים.

הסליק בנהלל

במשק של משפחת אבידוב, במעגל המוכר של נהלל, שוכן אתר מורשת הצופן בחובו כמה סיפורים היסטוריים מרתקים מימי המדינה שבדרך. אלו קשורים בדמותם ובפועלם של בני משפחת אבידוב, שבין היתר פעלו להבאת עולים לארץ בדרכים שונות, ולהבאת התמר לארץ ישראל. הסליק שבמקום נחפר בשנות הארבעים על ידי יאני אבידוב, אבי המשפחה, במסווה של "בור שתן" לניקוז השפכים מהרפת שבחצרו. אף שהחצר ממוקמת בלב המושב הצליחו בני המשפחה לשמור על חשאיות והחביאו בסליק, תוך סיכון עצמי, כלי נשק לשירות ה"הגנה" והפלמ"ח.

על הדמויות המופלאות של בני המשפחה, ובהם יאני ובנו איתן, ועל פעילותם בארץ ומחוצה לה לטובת העם במובן הטהור של המילה, על התמודדות עם קשיים ושכול, על הסליק ועל העמק כולו תוכלו לשמוע מעפר אבידוב, נכד למייסדים, המקבל את פני הבאים לאתר המרתק.

האתר מותאם לקבוצות מבקרים שונות.

לפרטים: 052-3347194, ofer@avidov.org.il

משטרת נהלל ההיסטורית

לא הרחק מהסליק בנהלל, בכניסה למנשיה זבדה, שוכנת משטרת נהלל ההיסטורית, אתר מורשת ותיק המופעל על ידי המועצה לשימור אתרים. מומלץ לבקר גם שם.

לפרטים: 04-6415073, nahalal@shimur.org.il

* הביקורים באתרים (להוציא את בית הקברות הצבאי הגרמני בנצרת) – בתיאום מראש.

בית חנקין ואתרים נוספים בכפר יהושע

התחנה הבאה היא כפר יהושע, מושב עובדים ותיק שתכנן ריכרד קאופמן. המושב הוקם ב-1927 במערב עמק יזרעאל על ידי אנשי העלייה השלישית, ונקרא על שמו של יהושע חנקין.

הפעם נתמקד באתר קטן וצנוע השוכן בליבו של הכפר ואוצר בקרבו סיפור מרתק. בשלהי שנות הארבעים מילא מנחם זהרוני את צוואתו של חנקין וייסד בבית הספר שבמושב את "המכון האזורי לטבע וידעת המולדת – בית חנקין". העיקרון שעמד בבסיס המכון הוא ניסיון לכוון זהות המבוססת בין היתר על היכרות עם הסביבה הטבעית על כל גווניה ועם המרחב הגיאוגרפי, ההיסטורי והתרבותי של הארץ.

המבנה כלל אולם תצוגה רב-תחומי שהיו בו אוסף זואולוגי, בוטני וארכיאולוגי, וסמוך אליו פעלו מעבדות. התצוגה התבססה על אוספיו הפרטיים של זהרוני, והלכה והתפתחה עם השנים בעזרת התושבים. מאוחר יותר נבנה סמוך לבית "יד מיכאל", מבנה שהוקם לזכרו של חבר הכפר מיכאל כפרי, ושימש אכסניה להרצאות ולתערוכות. ברבות השנים מצבו של הבית התדרדר, ולאחר עשרות שנים הוא נזנח, אף שבית הספר ממשיך לפעול במקום.

בשנים האחרונות החלו אנשי הקהילה בפעילות התנדבותית לשיקום ולפיתוח המקום מחדש, ברוח השימור והפיתוח. במסגרת התוכנית, לצד פיתוחו והתאמתו לרוח הזמן, נשמר ייחודו ההיסטורי והערכי של בית חנקין, וזאת באמצעות שימור המבנה ותערוכות הקבע. בד בבד, יד מיכאל הוא כיום גלריה לאומנות עכשווית, ומוצגות בו תערוכות אומנות מתחלפות.

האוסף המגוון והייחודי, שנאסף במהלך השנים על ידי מנהלי בית חנקין והקהילה המקומית, עבר במהלך השנים וממשיך לעבור גלגולים נרטיביים שונים. בכל תקופה עוצב האוסף מחדש בהיבט נרטיבי ובפרשנות חדשה, בהתאם לרוח הזמן ולמגמות אוצרותיות משתנות. בימים אלו תערוכות האומנות מתייחסות באופן ביקורתי ועכשווי למקום, למוצגיו ולתכנים הגלומים בו, מטעינות אותו בתכנים ובמשמעויות חדשות, ומעלות שאלות הנוגעות בנושאים חברתיים, סביבתיים, היסטוריים ואישיים. בית חנקין הוא כיום אתר מורשת, והציבור מוזמן לבקר בו.

לפרטים: 054-7474510, hankiny@gmail.com

מבית חנקין נצא לשדרה המרכזית של המושב. השדרה מתחילה בדרום, בבית העם, עוברת לצד מגדל המים הייחודי של וממשיכה אל אנדרטת הזיכרון לנופלים בני הכפר, פרי עבודתה של הפסלת בתיה לישנסקי, ואל האנדרטה עם לוח שמות הנופלים, ומסתיימת בפסיפס מרהיב שתכנן ועיצב האומן אלי שמיר, בן כפר יהושע, ומוקדש לפועלו של האדריכל ריכרד קאופמן. את הפסיפס הרכיבו תושבי המקום בניצוחו של אלי שמיר, אשר מעבר ליצירת האומנות ולהנצחת פועלו של קאופמן ראה בכך דרך לגיבוש הקהילה. עוד על המרחב הציבורי בכפר יהושע אפשר לקרוא במאמרו של אלי שמיר "כל הדרכים מוליכות לכפר יהושע", שהתפרסם בכתב העת קתדרה, גיליון 111 (ניסן תשס"ד), עמ' 165–180.

אתר רכבת העמק כפר יהושע

לאחר הסיור בכפר יהושע לא נשכח כמובן לבקר באתר תחנת רכבת העמק ההיסטורית, אתר מורשת ותיק ומוכר שמפעילה המועצה לשימור אתרים ושוכן סמוך למושב.

לפרטים 04-9014230, rachelh@shimur.org.il

מערת הפלמ"ח במשמר העמק

התחנה האחרונה בסיור היא מערת הפלמ"ח. זוהי מערה שנפערה בסלע המקומי סמוך למקום שבו הוקם בראשית שנות העשרים קיבוץ משמר העמק.

המערה, ששימשה רועי עיזים באזור, הייתה לבסיס הסודי של יחידות מיוחדות שפעלו במסגרת הפלמ"ח משנת 1941 עד תום מלחמת העצמאות, ובהן המחלקה הגרמנית. כאן התאמנו הלוחמים והתגבשו, קיבלו על עצמם את המשימות הלאומיות המיוחדות במאבק על הקמת המדינה, וכאן נולד הקוד האתי של צה"ל.

ביוזמתם של חברי הקיבוץ לאהלה וד"ר ישע עקרון הוקם במקום אתר מורשת מטופח ומלהיב, והשניים ממשיכים לעשות לילות כימים כדי לשמר את האתר המיוחד הזה ולהוסיף לו תכנים שיתאימו למגוון קהלים. האתר מציע סיורים במערה ובסביבה הקרובה, ושלל פעילויות אתגריות ובהן פארק חבלים ומרחב בריחה. כן מתקיימות בו סדנאות גיבוש לקבוצות.

לפרטים: 04-9898946, yesha@mh.org.il

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ממורשת החברה להגנת הטבע, מקוה ישראל 5891000

טל' 03-5059197, פקס: 035034828, דוא"ל: shimur@shimur.org.il